

Peroutkova Přítomnost, židé a Židé (1924–1939)

Blanka Soukupová

Nezávislý politickokulturní týdeník Přítomnost šéfredaktora Ferdinanda Peroutky čerpal svou originalitu ze schopnosti nadstranického, širokého a mnohostranného rozboru společenské situace, právě tak jako z citu pro pojmenování hlavních soudobých problémů. K tomu se přimykala Peroutkou stále pěstovaná vůle vykonávat svou profesi jako angažovanou službu prvorepublikové demokracii, tzn. kriticky se zamýšlet nad funkčními mechanismy řešení jejího případného selhávání.¹ V míře, v jaké se Přítomnost snažila vyjít vstříc tomuto dobrovolně uloženému nároku, brala na sebe ovšem současně riziko až přílišného sepětí časopisu s existenčními potřebami mladého státu. Nepředbíhejme však společenský vývoj, respektive genezi židovské tematiky, jak byla, v závislosti na přítomné historické chvíli, ale i na starších tradicích asimilantského hnutí a sionistických snah zhruba od 90. let minulého století, interpretována na stránkách prvorepublikové Přítomnosti.

Srovnávací historiografie hodnotí Československou republiku jako stát, který, po překonání dvou závažných poválečných výbuchů antisemitismu,² zaujal k židovským spoluobčanům ze všech států vzniklých na troskách Rakousko-Uherska nejvstřícnější stanovisko.³ Opakovaně připomíná i jedinečnou možnost československých občanů deklarovat židovství jako

¹ Srov. Soukupová, Blanka: Rakousko-Uhersko, Rakousko, Němci a Německo v Peroutkově Přítomnosti I. (do příchodu nacistů k moci v Německu roku 1933). Československá demokracie a etnické stereotypy. *Lidé města* 1, 1999, č. 1, s. 67–102.

² Srov. souhrnně Yegar, Moshe: Československo, sionismus, Izrael. Historie vzájemných vztahů. Praha 1997, s. 25–27; První republika. In: Rybář, Ctibor: *Židovská Praha. Glosy k dějinám a kultuře*. Praha 1991, s. 134–135.

³ Lipscher, Ladislav: Die soziale und politische Stellung der Juden in der Ersten Republik. In: Seibt, Ferdinand (edit.): *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München – Wien 1983, s. 269–280.

etnickou jsoucnost, respektive přihlásit se ve sčítacích akcích v roce 1921 a 1930 k židovské národnosti.⁴ A to přesto, že i otevření zastánci sionismu netajili reálné úsilí⁵ československé administrativy odčerpat tímto způsobem desetitisíce z počtu příslušníků německé a maďarské menšiny.⁶ Často je při hodnocení tohoto nepochybného výrazu hlubokého respektu k židovským národním snahám připomínána úloha prezidenta T. G. Masaryka,⁷ který již v prvé polovině 90. let minulého století na stránkách realistického týdeníku *Čas* jasně zformuloval svůj názor na asimilaci a sionismus, na dvě dobové protikladné ideologie dalšího směřování Židovstva. Masaryk a ostatní realisté, vycházející ze starších soudů Karla Havlíčka Borovského, odmítli, k neradosti mohutnějšího českožidovského hnutí, stěžejní kámen tehdejší českožidovské ideologie: možnost přesunu židovství do polohy víry⁸. Jakési sloučení češství a židovství zcela vylučovali. Z tohoto důvodu nepokládali za funkční ani zabývat se českožidovským požadavkem pomoci asimilantům většinou českou společností. Realisté sice psali o asimilaci (v jejich nároku bezvýhradně) jako o jedné ze dvou možností další židovské cesty, v její konečný úspěch ovšem nevěřili. Naproti tomu sionismus vítali. Jeho myšlenkový základ – obroda židovského národa – se shodovala s představou tzv. nové generace o obsahu pojmu národ. Na rozdíl od českožidovských asimilantů využívajících k podpoře své ideologie dobový konstrukt českého národa s jeho hlavním znakem – jazykem –⁹ povýšili realisté na základní atribut každého etnika vědomí společného

⁴ Např. Kořalka, Jiří: *Menšinový status jako východisko z nouze, Zásady právního postavení a ochrany menšin v českých zemích před rokem 1914 a v Československé republice po roce 1918*. In: *Lidé města* 12, *Stereotypy a symboly*. Praha 1998, s. 127.

⁵ Ve sčítání lidu z roku 1930 deklarovalo židovskou národnost 186 642 občanů (židovské náboženství 356 830 občanů). Podle Kořalka, Jiří: *Menšinový status...*, c. d., s. 129.

⁶ Yegar, Moshe: *Československo, sionismus, Izrael*, c. d., s. 24 a 25. Zde (s. 56, pozn. 21) i odkaz na další prameny a literaturu.

⁷ Souhrnně tamtéž, s. 23–25.

⁸ Srov. Soukupová, Blanka: *Böhmens Judentum: Konflikt des Autostereotyps und des Stereotyps (90er Jahre des 19. Jahrhunderts)*. Sh. ze semináře *Vereine und bürgerliche Gesellschaft im mitteleuropäischen Raum in der Zeit 1848–1918*. Bratislava 1998, v tisku. Zde odkazy na prameny a literaturu. – K Masarykově poměru k asimilaci viz i Felix Weltch, Masaryk a sionismus. In: Ernst Rychnovský (edit.), *Masaryk a židovství*. Praha 1931, s. 66, s. 67, s. 69, s. 71, s. 76–77 i s. 80. – „... Masaryk byl přesvědčen, že Židé jsou samostatným národem, a nesouhlasil proto s asimilací. Psal o tom již v roce 1883, čtrnáct let před vystoupením Herzlovým,“ uvádí izraelský historik Moshe Yegar. *Týž, Československo, sionismus, Izrael*, c. d., s. 19. (Tamtéž i mnoho dokladů k otevřené podpoře sionismu od T. G. Masaryka.) – Na Masarykovu skepsi ohledně českožidovské asimilace reagovala také českožidovská propaganda. Až do hilsneriády bychom našli v českožidovském tisku mnoho polemik proti *Času*, týdeníku realistů, i proti Masarykovi samotnému, respektive jeho domnělému poměru k Židům (srov. *Českožidovské listy* 4, 1898, č. 2 z 15. 1., s. 5).

⁹ Tamtéž.

původu a společných dějin.¹⁰ Na rozboru Masarykova poměru k sionismu, jak ho připravil pro sborník hudebního vědce, spisovatele a politika Ernsta Rychnovského, redaktora německého deníku Prager Tagblatt, Masaryk a židovství (1931) Felix Weltsch (filozof a zaměstnanec pražské univerzitní knihovny, editor týdeníku Selbstwehr, orgánu československé sionistické organizace, a hlavní redaktor ročenky Selbstwehru Jüdischer Almanach) můžeme sledovat, i přes vědomí Weltschovy zainteresovanosti na sionismu, až překvapující kontinuitu Masarykových úvah o sionismu do první světové války a posléze i politických aktů souvisejících se sionistickým hnutím.¹¹ Podiv Egona Hostovského, mladého českožidovského spisovatele, redaktora Kalendáře česko-židovského a předsedy českožidovského akademického spolku Kapper (bývalý Spolek českých akademiků-židů, zal. roku 1876), že Masaryk otevřeně dává přednost sionismu před asimilací,¹² nelze vyložit jinak než neznalostí prezidentovy práce. Matoucí pro mladé nadšené české židy mohla být samozřejmě i oddanost vůdčích představitelů dobového českožidovského hnutí (filozofa, sociologa, plzeňského a pražského advokáta Jindřicha Khona, právě tak jako Josefa Penížka, bývalého vídeňského parlamentárního zpravodaje mladočeského deníku Národní listy) Masarykovi.

V klidné a vstřícné atmosféře utvářené pozoruhodným liberálním postojem státu k židovským spoluobčanům se židovská problematika v Peroutkově Přítomnosti prezentovala v první řadě jako názorový střet mezi současným českožidovským a sionistickým hnutím, tedy jako ostrý názorový střet mezi židy a Židy. Tato tematika dominovala až do počátku 30. let, kdy prozíravý Peroutka začal do týdeníku vřazovat především příspěvky upozorňující na narůstající ohrožení židovských občanů v Německé říši v souvislostech s nástupem nacismu a pevné součásti jeho ideologie: štvavého antisemitismu.

¹⁰ Soukupová, Blanka: Realisté a pozitivní češství, (O myšlenkové revoluci v české společnosti). Kap. z knihy *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000, s. 58.

¹¹ Weltsch, Felix: Masaryk a sionismus. In: Rychnovsky, Ernst (edit.): *Masaryk a židovství*. Praha 1931, s. 66–100. (K rozboru článku Felixe Welsche Masaryk a sionismus viz Voigts, Manfred: O sborníku „Masaryk a židovství“. In: T. G. *Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa*. Praha 1998, s. 134–137.) – Srov. i Stözl, Christoph: Die „Bürg“ und die Juden. T. G. Masaryk und sein Kreis im Spannungsfeld der jüdischen Frage. Assimilation, Antisemitismus und Zionismus. In: Bosl, Karl (edit.): *Die „Bürg“. Einflussreiche politische Kräfte um Masaryk und Beneš*, sv. 2. München, Wien 1974, s. 79–110.

¹² Kautman, František: Diskusní příspěvek. In: T. G. *Masaryk a situace v Čechách...*, c. d., s. 152.

Polemika mezi českožidovskými asimilanty a sionisty, mimořádně přitažlivá i pro nežidovské intelektuály, kteří do ní tu a tam aktivně vstoupili, byla s oboustrannou horlivostí vedena již od poloviny 90. let minulého století, tedy od počátku průniku sionistických idejí z Vídně do českých zemí. Probíhala jak v tisku, tak na dobových sionistických (asimilantských) shromážděních a schůzích, kam delegovali zastánci asimilace (sionismu) své nejobratnější řečníky.¹³ Zrození Československé republiky tedy nedalo vzniknout nové tradici, přesto v něm však lze z hlediska charakteru zmíněných diskusí spatřovat periodizační mezník. Do ostrých názorových pří byl vnesen jako prvek nejvyšší důležitosti poměr obou hnutí k mladému státu, respektive oboustranná obviňování domněle největšího „nepřítele“ z vnitřní neloyaloty k Československé republice. Právě to byl také jeden z hlavních důvodů, proč pročeskoslovenskou Přítomnost postoj asimilantů, v jejich terminologii židů – Čechů, a sionistů, ve vlastním označení Židů s velkým začátečním písmenem, zajímal.

„Oportunní loajalita“ k státu, „loajálnost ryze vnějšková daleko vzdálená srdci“ byla však v československém intelektuálním prostředí pokládána za hlavní problém židů a Židů obecně.¹⁴ Zatímco židovští spoluobčané v Čechách a na Moravě patřící k německému jazykovému okruhu podle Přítomnosti s nostalgií vzpomínali na Rakousko (vládnoucí německé rakušanství), maďarsky a německy hovořící židé a Židé na Slovensku si s nemenší intenzitou vybavovali idylický život v „Magayrországu“¹⁵. Tradice výchovy jim umožňovala jen nedostatečné přizpůsobení se navenek. „Žid je, o tom není pochyby, ve většině případů vzorným státním občanem. Ale, a v tom vězí jeho tragikomika, je jím vždy, ať vládne kdokoliv... Je vyloženým politickým chameleonem, jakýmsi podnájemníkem v politické domácnosti, jenž se snaží žít ve shodě s majitelem bytu, ať je jím kdokoliv,“ napsal v polovině 20. let jeden z českožidovských přispěvatelů týdeníku.¹⁶ On sám v častém tíhnutí židovských spoluobčanů k ozkoušenému a „nadanárodnějšímu“ rakušanství viděl pouze důsledek sváru tří identit: židovství, češství (českoslovenství) a němectví, tzv. trojživelnictví, daného nedůslednou národní výchovou v židovských rodinách. Jako bývalý tzv. trojži-

¹³ Srov. Soukupová, Blanka: *Antisemitismus, sionismus a čeští židé v 90. letech 19. a na počátku 20. století. Reflexe konstrukce odlišnosti*. Sb. z konference *Diferenciácia mestského spoločenstva v prejavoch každodenného života*. Bratislava 1998, v tisku.

¹⁴ *Přítomnost* (dále *Př*) 2, 1925, č. 17 ze 7. 5., listy ze slovenského městečka I.

¹⁵ Tamtéž. Srov. i *Př* 2, 1925, č. 18 ze 14. 5., s. 276, listy ze slovenského městečka II.

¹⁶ *Př* 2, 1925, č. 31 z 13. 8., s. 488, Zpověď trojživelníka II., podepsáno dosud neodhaleným pseudonymem Cursor (šlo snad o Pavla Eisnera?).

velník omlouval židovskou národní (a tedy i státní) nevyprofilovanost jako nezaviněnou nedostatečnost, pro kterou by neměla česká společnost židovské spoluobčany odsuzovat. Nežidy české národnosti vyzýval naopak k většímu zájmu o židy. K vlastní židovské společnosti se pak obracel s naléhavým přáním, aby se niterným (ne politickým, ne vnějškovým) způsobem zbavila příklonem k češtví „*utrpení*“ národní rozkolísanosti. Jako příslušník prvorepublikové generace se stavěl již za bezvýhradnou asimilaci českých židů k českému národu. V jeho pojetí, podpořeném postupující redukcí židovského náboženského ritu na pouhá torza, nejmladší židovské generaci zhusta málo srozumitelná, a pokračujícím paralelním přebíráním prvků křesťanské zvykoslovné tradice, ztratilo židovství rozměr víry. Jeho nový význam, nabízená přitažlivost pro českou společnost, tkvěly ve větší schopnosti etnické empatie (obranu proti šovinismu) a zároveň etnické důslednosti (respektive odolnosti vůči radikálnímu kosmopolitismu), narostlých ze zúročení vlastního bolestného prožitku hledání jsočnosti.¹⁷ V takovémto chápání zůstávala národnost rozhodující identitou člověka, židovství nadáním k etnické toleranci, asimilace pak sebevědomým a hrdým židovským darem české společnosti. V rámci neroztištěnosti výkladu dodejme, že advokát, českožidovský spisovatel a publicista Edvard Lederer, neméně horlivý zastánce „*národního, kulturního i civilizačního*“ splynutí židů s národy, kterými jsou po staletí obklopeny, přejal pojmání židovství jako důsledného prosazování „*židovské náboženské etiky*“ v praktickém životě, asimilace pak – rovněž zcela v duchu filozofických názorů Jindřicha Khona – jako začlenění duchovních a kulturních tradic judaismu do budování československé demokracie.¹⁸

Lederer, autor nepříliš šťastně nazvaného článku *Židovská otázka v našem státě* (Přítomnost 1926), uvažoval o třech „směrech“ židovství: asimilantství, typickém pro Čechy, sionismu a ortodoxním židovství, vnímajícím židovství jako náboženskou identitu.¹⁹ V niterně přijaté roli jednoho z nejaktivnějších představitelů českožidovského programu se vymezoval prakticky výlučně vůči sionismu.²⁰ Příznačně pro propagaci od nového státu mnoho očekávajícího českožidovského hnutí zvolil dva obrazy: po

¹⁷ *Př2*, 1925, č. 34 ze 3. 9., s. 535–536, Zpověď trojživelníka III., podepsáno pseudonymem *Cursor*.

¹⁸ *Př3*, 1926, č. 18 z 13. 5., s. 287, rubrika *Dopisy*, Lederer, Edvard, Českožidovské hnutí a sionismus.

¹⁹ *Př3*, 1926, č. 9 z 11. 3., s. 140, Lederer, Edvard, *Židovská otázka v našem státě*.

²⁰ *Tamtéž*, zvl. s. 141.

převratu stejnorodé plátno určené pro asimilanty a stále rozměrnější plochu vyhrazenou sionistům. V prvním případě funkčně podtrhl dosaženou společenskou úspěšnost židů – Čechů, jejichž nedostatečně početná a finančně zajištěná organizace se těší pramalému zájmu české veřejnosti. Na opačném pólu viděl jen a pouze strategicky loajální, státními orgány a samotným T. G. Masarykem hýčkané sionistické hnutí. Intelektuálům nabídl provokující otázku: má tato podpora morální základ, je-li konečný cíl sionismu (odchod Židů do Země) a užívané prostředky (zavádění hebrejštiny do školské výuky) neslučitelné s ideálem oddanosti Československé republice?²¹ Sionismus však podle Lederera cílil i k rozbourání dalšího stěžejního principu organizace společnosti: uvědomělého občanství. Jeho zastánci se totiž zcela dobrovolně a se zaslepenou horlivostí vraceli k překonané izolaci židů a znovu stavěli kolem sebe a svých domovů jakési ghetto.²² To vše byl samozřejmě dostatečný podnět k obraně zneváženého sionistického hnutí. První se ozval František (Franta) Friedmann, redaktor Židovských zpráv, prvního sionisticky zaměřeného periodika vydávaného v češtině, pilný čtenář Weltschových prací o sionismu, který zopakoval jakousi Weltschovu definici: „... *ideologie sionismus* (je) *mravní obroda Židovstva*.“ V reakci na Ledererův útok obhajoval sionistické hnutí – se zjevným ostnem vůči autoritativnosti českožidovského hnutí – jako tolerantní („o tom, zda se Žid cítí národně Židem nebo Čechem, Němcem nebo Maďarem, si musí rozhodnout sám“),²³ především však loajální k státu a státem respektované. Za jeho odpůrce otevřeně označil jen (!) českožidovské asimilanty a zčásti také, v reakci na vrcholící spory mezi ortodoxními kruhy a sionisty, ortodoxní Židy (proti přísné církevní hierarchii postavil sionismus demokracii). Denuncující zmínka v dopise týkající se neúspěchu tzv. přenárodnovací tendence, jak sionisté ironicky charakterizovali českožidovský program, ukázala jinak nedeklarovanou črtu sionismu: jako tvrdého konkurenta českožidovského hnutí, pokládajícího české židy za prospěcháře.²⁴ Okamžitě odpovídající Lederer pak sáhnul do zbrojnice českožidovské argumentace pro nejtěžší, od druhé poloviny 90. let minulého století již mnohokrát vyzkoušenou zbraň: odsudek sionismu vystupňoval jeho údajným německým rázem. Sionismus charakterizoval konečně jako „*němectví zastřené, firmou sionistickou*“.²⁵

²¹ Tamtéž, s. 140.

²² PŘ 3, 1926, č. 18 z 13. 5., s. 287.

²³ Tamtéž, s. 254–255, citát s. 255, Franta Friedmann.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ PŘ 3, 1926, č. 18 z 13. 5., s. 287.

Společenský dialog nepostrádá mnohdy paradoxy. Pro podporu své ideologie neváhali totiž jak asimilanti, tak sionisté využít v české společnosti běžné záporné stereotypy žida (Žida). Českožidovský přispěvatel vyzýval na počátku druhé poloviny 20. let k sebezpytování svědomí židů za tu skutečnost, že jsou podlézaví k nadřízeným a arogantní k níže postaveným,²⁶ že mají sklon ke kramářství, k představě o vlastní mravní nadřazenosti a jedinečném přínosu do pokladnice světové kultury, ke kolektivismu bez originality osobnostních charakterů, k bezpátečnosti, k službě více pánům.²⁷ „(Žid) *dovede svinout svou páteř jako povlak z deštníku a strčit ji do kapsy*“, psal jeden z českých židů usilujících o upřímné přijetí českými spoluobčany.²⁸ Na milost nevzal ani intelektuální společností oceňovaný smysl židovské společnosti pro sebeironii, pro černý humor. Ten označil za židovskou „kletbu“, protože odvádí židy od opravdovosti a následně i křesťanskou společnost od možnosti projevit lidský soucit s mnohdy těžkým židovským osudem. Všechny tyto domnělé znaky židovské mentality, ve své podstatě protirečící ideologii českožidovského hnutí, byly však konstatovány jako výsledek osudu židy nezaviněného, respektive staletými trvajícího života v ghettu, v emocionálním tradičním českožidovském vyjádření „*skleníku hanby a opovržení*“. Jediné východisko z tíživé situace tak poskytovala asimilace, tzv. ponárodnění, respektive uznání, že židovský národ je mrtvý, že je to fikce. Podporu asimilaci pak samozřejmě doplňovala podpora úsilí integrace židů do české společnosti; tzv. německé židovství (s výjimkou autochtonního pražského) hodnotil autor jako povrchní nátěr.²⁹ Sionisté pochopili článek tak, jak byl zamýšlen především: tzn. jako nový útok na židovský národní proud. Rychlá a pocitově laděná odpověď sionisty Františka Gottlieba, studenta práv (později advokáta) v Praze, básníka a spisovatele, známého přispěvatele Židovských zpráv, právě tak jako Věry Vášové, pracovnice v ženském hnutí a evangelické církvi v Brně, manželky Pavla Váši, profesora tamější průmyslové školy, redaktora Lidových novin, byla tentokrát neskrývaně útočná. Gottlieb, blízký spolupracovník (Ludwiga) Ludvíka Singera, prvního poslance parlamentu Československé republiky za sionisty, označil asimilaci za dekadenci židovství, Vášová za pouhou povrchní změnu. Oba se přihlásili k programu nápravy židovské povahy, ovšem v rámci celkové

²⁶ Př 3, 1926, č. 44 z 11. 11., s. 697, Neviditelné ghetto, podepsáno pseudonymem Cursor.

²⁷ Tamtéž, s. 697 a 698.

²⁸ Tamtéž, s. 697.

²⁹ Tamtéž, s. 697.

obnovy původní čisté židovské kultury. „*Snad na mlatu poctivé renesance se zbavíme plev,*“ psal Gottlieb. „(Židé)... *se nebudou nikomu nabízet a vnucovat, po přijetí do jiného národně-kulturního útvaru dychtit, nebudou opovrhováni, ale ceněni,*“ objasnila pak Vášová svou představu vzestupu společenské vážnosti Židů, jistěže málo laskavou k lidské důstojnosti asimilantů. Nesmírně zajímavé bylo i Gottliebovo odmítnutí existence tradičního pojetí Židů jako Bohem vyvoleného národa („Herrenvolktheorie“) v současném židovském myšlení.³⁰ Po mém soudu svědčí zejména o autoritě Felixe Weltsche a potažmo i Masaryka v našem sionistickém hnutí.

V této chvíli se ovšem k polemice vyjádřil i dosud mlčící Peroutka se svým redakčním kruhem. „*Sionistickou cestu*“ – nebo přesněji právo jít tímto směrem – jako demokrat (navíc jistě seznámený s Masarykovým úsudkem) sice nezavrhl, ale napsal, že nevěří v její úspěch, že židovský národní program považuje za „*pokusy o umělé dýchání*“.³¹ Peroutka tu zveřejnil své osobní mínění, na němž se podle mého názoru podílely tyto faktory: morální závazek vůči redakci Českožidovských listů,³² a tedy i českožidovskému hnutí, kontinuální pracovní kontakt s českožidovskými publicisty (v exponovaném roce 1938 je Peroutka veřejně – v protikladu k většinovému názoru české společnosti – prohlásil za Čechy) a jejich vliv, znalost mezinárodně politických složitostí v souvislosti s Palestinou i třenic mezi Araby a Židy v této oblasti, právě tak jako matčin německý původ. Až v roce 1938 však Peroutka uplatnil své jednoznačné sympatie pro českožidovské hnutí jako občansko-politický postoj.

Tzv. židovská otázka – převezmeme-li českožidovský termín – v Československé republice byla v příspěvcích českožidovských asimilantů a sionistů, v této fázi usilujících o sjednocení sionistického hnutí v Československé republice, prezentována ve 20. letech jako vpodstatě vnitřní spor o obsah pojmu židovství. Případné vnější hodnocení židů a Židů spojovali publicisté s touto pří. Podstatně méně článků se ve 20. letech věnovalo, samozřejmě především zásluhou dobového liberálního postoje k židovským spoluobčanům, problému antisemitismu. Roku 1925 se zamýšlel Eugen Červinka nad fenoménem českého pražského antisemitismu. Charakterizoval jej jako verbálně postojovou intoleranci cílenou proti

³⁰ Př 3, 1926, č. 46 z 25. 11., s. 736.

³¹ Tamtéž.

³² V roce 1918 začal psát Peroutka do českožidovského časopisu Rozvoj (Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*. Praha 1995, s. 299), podle vlastní vzpomínky vzhledem k nežidovským spisovatelům vstřícného listu, který lépe unikal válečné rakouské cenzuře (tamtéž, s. 88, 89).

židům jako skupině, uznávající však židy – jednotlivce. Do typické výba-
vy pražských antisemitů podle autora náležela skepse k českožidovskému
programu, neochota „dělit se“ o vrcholná díla české národní kultury (v této
době mezi českými židy mimořádně oblíbeného Aloise Jiráka, Karla Čapka)
s údajně jinakými židy, právě tak jako neschopnost rozlišit židy asimilanty,
Židy (sionisty) a ortodoxní Židy, neschopnost založená jak neznalostí, tak
manifestovaným nezájmem. V první řadě však kritizoval článek pražskou
českou společnost za to, že tlačí židy do společenské izolace. Tento postoj
objasňoval jako strach z údajné rozpínavosti pražského židovstva, stejně
jako tzv. árijskou závist vůči domnělým židovským schopnostem: organi-
začnímu talentu, bystrosti, podnikavosti, reálnému odhadu.³³

Již následující rok se Přítomnost vyjádřila k zcela konkrétním projevům
pražského antisemitismu. Nejvíce rozčeřila hladinu veřejného mínění
v polovině 20. let výstava akademického malíře Karla Rélinka Zrcadlo Židů,
soubor ilustrací citátů z Talmudu, v pražském Klementinu. Otevřeně anti-
semitský podnik – sám Rélink se nepokrytě hlásil k inspiraci dílem antise-
mity Augusta Rohlinga, v letech 1876–1893 profesora katolické teologie
na pražské německé univerzitě, Der Talmudjude (1871) – byl právem
zakázáný, po vyřazení několika kreseb však opět povolený. Výstavu i návaz-
nou knihu konfiskovaných kreseb ostře na stránkách Přítomnosti odsou-
dil spisovatel a univerzitní knihovník Karel Josef Beneš. Zároveň intelektu-
ální veřejnost informoval o obranné židovské reakci: intervenci Ludvíka
(Ludwiga) Singera u pražského starosty Karla Baxy a po Baxově nepřekva-
pujícím nařízení pouhých kosmetických úprav (pražský primátor byl zná-
mý svými účelovými antisemitskými vystoupeními, která mu dopomohla
ke kariéře, zároveň ji však za první republiky limitovala) i o žalobě poda-
né na Rélinka Židovskou národní radou.³⁴ Druhý výbuch pražského anti-
semitismu roku 1926 byl spjat se scénou Národního divadla. Připravenou
hru Vojcek od Georga Büchnera neznalí Pražané české národnosti a krajně
nacionalistického smýšlení považovali za dílo berlínského Žida, a proto ji

³³ Př 2, 1925, č. 31 ze 13. 8., s. 488–489.

³⁴ Př 3, 1926, č. 13 z 8. 4., s. 203–205, Beneš, K. J.: Umělec a antisemitismus. – Roku 1938
Karel Rélink, podle vlastních slov árijský malíř, antijudaista, árijský Slovan, vydal další an-
tisemitskou práci Vývin židomarxisty. Soubor kreseb doprovázený Rélinkovou úvahou
o židech vycházel z národněsociálního antisemitismu. Rélink pracoval s mýtem světo-
vlády Židů, židovského marxismu a s pověrou o rituální vraždě. „Jsme sice jenom árijský
křesťan, ale rádi bychom byli konečně pány ve svém domově – bez štěnic! Je povinností každého
civilizovaného občana vyčistit od parazitů svůj příbytek,“ psal. Rélink, Karel: Vývin židomar-
xisty. Praha 1938, s. 7. – Zároveň se zmiňoval o svých dvou zakázaných výstavách (1925,
1937). Tamtéž, s. 6 a 7.

Ukázky českého antisemitismu za první republiky. Akademický malíř Karel Rélinsk se inspiroval ve svých pracích z 20. let především křesťanským antijudalismem. Jeho práce z let 30. výrazně ovlivnil říšskoněmecký národně sociální antisemitismus.

doprovodili výtržnostmi. Její vynucené stažení z repertoáru dokumentovalo latentní nebezpečí antisemitismu.³⁵ Ostatně – nárůst antisemitských hesel zaznamenala znepokojená Přítomnost i na dobových schůzích českých fašistů.³⁶ Daleko zřetelnější se však zdál být regionální německý antisemitismus. Obraz německožidovských asimilantů vyústil již v polovině 20. let do podoby obětního beránka. Anonymní příspěvatel z Liberce upozorňoval Peroutku na neskrývané opovržení českých Němců židovskými spoluobčany hovořícími německy a zhusta se cítícími Němci, na českoněmecký despekt k údajně poživštelé pražské německé komunitě, na odmítání pražského německého deníku Prager Tagblatt s vysokým podílem židovských žurnalistů v regionech, právě tak jako na důsledné

³⁵ *Př* 3, 1926, č. 46 z 25. 11., s. 734–735, Židovský „Vojcek“, podepsáno šifrou H. J., patřící pravděpodobně redaktoru Českého slova, významnému českému národohospodářskému publicistovi Jiřímu Hejdovi.

³⁶ *Př* 3, 1926, č. 20 z 27. 5., s. 310, Duch fašistických schůzí, podepsáno šifrou K. Ř. – K charakteristice českého fašismu v Přítomnosti viz i článek Naši fašisti o sobě od stejného autora. *Př* 3, 1926, č. 24 z 24. 6., s. 371 a 372.

49

českoněmecké rozlišování pravé němčiny (tzv. deutsch) a židovské němčiny (tzv. daitsch).³⁷

Židovská problematika byla ve 20. letech kladena na stránkách Přítomnosti i jako problém židovské odlišnosti a poměru židovské a nežidovské společnosti. Eugen Červinka redukoval jinakost židů oproti většinové společnosti na pouhé náboženské projevy: uzavírání židovských obchodů o svátcích, docházení do synagog, přípravu speciálních pokrmů sváteční židovské kuchyně, placení příspěvků židovské náboženské obci.³⁸ Filozofující publicista Zdeněk Smetáček reagoval pak v článku Povaha národa a jeho osudy (Přítomnost 1925) na domnělé záporné rysy židovské povahy, v duchu Karla Havlíčka Borovského a Jana Nerudy, výzvou k práci českého národa na sobě samém, k soutěži se Židy. Tento ve své podstatě pozitivní důvod jeho úvahy však vycházel z uznání mnoha stěžejních kamenů tradičního antisemitského myšlení. Židům přiznával Smetáček obchodní monopol, monopol na prodej alkoholu (kořalny), nízkou

³⁷ PŘ 2, 1925, č. 13 z 9. 4, s. 200, Dopisy, dat. V Liberci, 30. dubna, podepsáno dosud nezjištěnou šifrou Dit.

³⁸ PŘ 2, 1925, č. 31 ze 13. 8., c. čl., s. 489.

morálku, nesvědomitost, drzost, nemorální honbu za ziskem.³⁹ Také další články se zabývaly údajnými specifiky židovského charakteru, jimiž se objasňovala rychlost společenského vzestupu Židů: židovskou obratností, úslužností, nemorálností, tendencí k volbě domněle snazšího zaměstnání, využitých znamenitě při získání obchodního a bankovního monopolu, ale také pevnou vůlí, schopností odříkání, úpornou touhou po vzdělání a modernosti.⁴⁰ Řečeno jinými slovy: v člancích tohoto typu sklouzla Přítomnost k antisemitským zevšeobecňujícím deklaracím židovské odlišnosti. Jako podstatnější bych vnímala ovšem tu skutečnost, že tuto domnělou rozdílnost nenamířila proti židovským spoluobčanům. Vědomí jinosti však zcela zřejmě ve veřejné diskusi existovalo. Jeden z českožidovských asimilantů, hlásící se k ideologické tezi o židovství jako příslušnosti k jiné víře, na sklonku roku 1926 s trpkostí napsal: „*Pojem člověka, nadřazený pojmu žida i křesťana, neexistuje pro politické harcovníky obou táborů... Křesťané mohou si dík své početné převaze dovolit přepych opovržení zjevného, židé opovrhují křesťany tajně.*“⁴¹

Od počátku 30. let až do sjezdu NSDAP v Norimberku 15. září 1935, kdy bylo pronásledování a diskriminace židovských spoluobčanů v sousední Německé říši, s jejímž osudem Peroutkovo reálné myšlení spojovalo možnosti československé demokracie, postaveno na právní základnu,⁴² dominovalo v demokratické Přítomnosti téma říšskoněmeckého antisemitismu, jeho ohlasu v tradiční polemice mezi asimilanty a sionisty (do roku 1933 včetně) i postupně narůstajícího vlivu vítězího hitlerismu na domácí německý i český nacionalismus. V roce 1934, tedy několik měsíců po začátku exodu Němců (v první vlně především židovských spoluobčanů) a německy hovořících Židů (zastánců sionismu) nepohodlných režimu, se objevilo v Přítomnosti téma emigrace.

Nesporně demokratické klima v Československé republice, podpořené výraznou zahraničně politickou izolací Německa po jmenování Adolfa Hitlera kancléřem (30. ledna 1933), umožnilo analyzovat podstatu, právě tak jako projevy, nacionálně socialistického antisemitismu naprosto přesně. Bezesporu k tomu přispěla i vůle demokratického šéfredaktora Peroutky nechat veřejně promluvit ty, kteří zažili nacionální socialismus a hnědý

³⁹ Př 2, 1925, č. 13 z 9. 4., s. 200.

⁴⁰ Př 2, 1925, č. 17 ze 7. 5., s. 264, Listy ze slovenského městečka I.

⁴¹ Př 3, 1926, č. 44 z 11. 11., c. čl.

⁴² Srov. souhrnně Adam, Uwe: *Die Judenpolitik des Dritten Reiches 1933–1942*, s. 198–201. Zde i popis bezprostředně předcházejících kroků (s. 195–197). In: Ginzel, Günther B.: *Antisemitismus, Erscheinungsformen der Judenfeindschaft gestern und heute*. 1991.

antisemitismus – často doslova – na vlastní kůži: říšskoněmecké a rakouskoněmecké emigranty, varující Evropu před současným děním v Německé říši.

V Přítomnosti probleskoval kategorický nesouhlas s nacionálněsocialistickým antisemitismem zprvu v rámci kritiky programu NSDAP, strany mohutnějící na manipulaci s německým historickým vědomím, s poválečnou německou psychikou mocensky poraženého a potupeného národa, s německou nenávistí vůči Spojeným státům americkým – příjemci reparací, se sociálním cítěním mas exponovaných nezaměstnaností, strany obratně si přisvojující tradiční antisemitismus, záměrně rozšiřující svůj vliv i na sféru osobního života a zneužívající náboženské cítění německých katolíků. V únoru roku 1931 podnikatel Václav Havel, během pobytu v Německé říši tímto vývojem silně znepokojený, informoval čtenáře Přítomnosti také o prvních veřejných agitacích proti německožidovským konzumním spolkům a obchodním domům, které dostaly zástupnou demagogicky varující charakteristiku „Totengräber Deutschlands“, i o staronovém bojkotu židovského kapitálu: agitaci za označování židovských obchodů.⁴³ Přibližně ve stejné době se Felix Weltsch zamýšlel v samostatném článku nad antisemitismem jako společenským jevem. Pokusil se o jeho klasifikaci (podle užitých prostředků a podle charakteru), o popsání teorií vysvětlujících existenci protizidovské nenávisti, především však o objasnění její příčiny; podle Weltsche psychické, hospodářské a sociální rozkolísanosti společnosti nacházející v antisemitismu jakýsi ventil.⁴⁴ V září roku 1932, několik měsíců před Masarykovou recenzí v Prager Presse, německy vydávaném vládním listu (30. dubna 1933),⁴⁵ přinesl týdeník přesnou charak-

⁴³ Př 8, 1931, č. 9 ze 4. 3., Havel, Václav: *Do Třetí říše*, dat. Ulm a. /D., únor 1931. – Organizovaný bojkot židovských obchodů proběhl 1. dubna 1933. Z důvodů ztrát mezinárodní prestiže a ekonomických ztrát byl z berlínského stranického ústředí odvolán. Martin, Bernd: Pronásledování a likvidace židů za nacionálně socialistické diktatury, s. 280. In: Martin, Bernd a Schulin, Ernst: *Židovská mešita v dějinách*. Praha 1997.

⁴⁴ Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 199–202, Antisemitismus jako hysterie národů. – Podle prostředků dělil Weltsch antisemitismus na krvavý (pogromy), hrubý (fyzické násilí, ničení židovského majetku), utlačný (pověry o rituální vraždě, o otravování křesťanských studní), politický (vypovídání Židů, limity pro přistěhovalce), hospodářský (bojkot židovské ekonomiky), společenský (společenská izolace Židů) a kulturní (střežení čistoty rasy, kultury, morálky). Podle charakteru shrnul projevy antisemitismu do pěti rovin: do roviny tupé expanzivní (vraždy, zvířecosti...), zlomyslně frivolní (nadávky, podezřívání), vědecko-systématické a potlačené, přesunutě (nenávist vůči kapitalistovi, bolševikovi, Němci, Čechovi, bigotnímu, svobodnému zednáři – Židovi). Tamtéž.

⁴⁵ Opat, Jaroslav: *TGM Evropan světobčím*. Praha 1999, s. 37–38. – přetisk Masarykovy recenze viz T. G. Masaryk, *Česla demokracie IV, Projevy – články – rozhovory 1929–1937. Spisy TGM*, sv. 36. Praha 1997, s. 348–355. – Sám Masaryk se vyslovil v srpnu roku 1933 i k otázce říšskoněmecké židovské emigrace, jejíž problém pokládal za záležitost celého demokratického světa. Zároveň však problém antisemitismu v Německu hluboce podce-

teristiku Hitlerovy propagační a programové knihy *Mein Kampf*. Zároveň označil nenávisť k židovství za stěžejní (!) složku tzv. árijské rasy.⁴⁶

Atmosféru kolem voleb do Říšského sněmu (5. března 1933) sledoval v Německu publicista František Kocourek, později – kolem Mnichova – proslavený jako rozhlasový komentátor. Kocourek naprosto věrně popsal masovou, zastrašující, hysterickou volební kampaň hitlerovců s prozatím verbálním bojkotem obchodů patřících židovským spoluobčanům.⁴⁷ Statečný reportér zaznamenal i agitaci úderných oddílů hitlerovců v hnědých košilích před jedním z největších a nejluxusnějších koncernů obchodních domů Tietz v Berlíně, nedávno postaveným, kde zaslechl a zaznamenal heslo „*Pryč od Židů! Kupujte od německých firem!*“⁴⁸ Po

nil. Tamtéž, s. 368, Židovský problém není vnitřní záležitostí Německa.

⁴⁶ *Př* 9, 1932, č. 37 ze 14. 9., s. 580, Ideje hitlerismu, podepsáno šifrou J. T., pravděpodobně šlo o Josefa Teichmana, úředníka Ministra národní obrany, spisovatele a publicistu.

⁴⁷ *Př* 10, 1933, č. 11 z 15. 3., s. 167, Kocourek, Franta: Hitlerismus se zařazuje.

⁴⁸ *Př* 10, 1933, č. 12 z 22. 3., s. 179, Kocourek, Franta: Vítězové při práci. – K dopadu tohoto bojkotu na stát a k říšskému kreditu zachraňujícím koncern, osobně schválenému Hitlerem viz Martin, Bernd: Pronásledování a likvidace židů..., c. d., s. 280. – K projevům antisemitismu v Berlíně v první polovině 30. let srov. Buffet, Cyril: *Berlín*. Praha 1999, s. 274, 282, 284, 286, 292 a d. – K vývoji po roce 1935 viz tamtéž, s. 293–294.

Motto:

Naše vlast je bohatá na doly a lesy,
 marxistické strany zas na Khony, Jaltelesy..
 Bohatství je tudyž tam i tady? ---
 „Demokracie“ nás nechá chcípat hladu.

Havlovi, Weltschovi a Kocourkovi zareagovali další. Ve svém odsudku spojovali vždy bující antisemitismus v Německé říši se smrtí německé demokracie (soumrakem velké německé kultury), kterou znali a vysoce respektovali. Josef Kodíček, právník, dramaturg Městského divadla na Vinohradech, redaktor Scény a Tribuny, známý výtvarný kritik, solidárně vyzdvihl v dubnu roku 1933, v první reakci Přítomnosti na Goebbelsovy akce proti nežádoucím tvůrčím pracovníkům, mimořádný podíl židovských spoluobčanů v Německu na konečném vyznění německé kultury a vědy.⁴⁹ Jan Branberger, profesor pražské konzervatoře, odborový rada ministerstva školství, si v srpnu téhož roku kladl otázku ničivého vlivu německého antisemitismu na vývoj německé hudby. Tu označil za umělecký obor, kde došlo k plné asimilaci židů, podle Branbergera obdařených mimořádnou tvůrčí fantazií, bohatstvím výrazu, vytrvalou houževnatostí, inteligencí.⁵⁰ Znechucený Otakar Weisl, advokátní koncipient v Ostravě, publicista, odsoudil v září roku 1933 vynucené odchody židovských herců, případně jejich přeoobsazování do negativních

⁴⁹ Př 10, 1933, č. 14 z 5. 4., s. 211, Duch středověku; č. 32 z 9. 8., s. 509.

⁵⁰ Př 10, 1933, č. 31 z 2. 8., s. 490, Zasáhne hitlerismus též do vývoje hudby v Německu?

rolí.⁵¹ Hitlerismus si liboval i na poli umění v bezpříkladném cynismu. K větší autentičnosti oslavného filmu o nacistickém hrdinovi Horstu Wesselovi, v realitě zkrachovalém intelektuálovi, vyživovaném prostitutkou, vybíjejícím se v nacionalistických bojůvkách národních socialistů s komunisty a sociálními demokraty, neváhal Hermann Göring, nejbližší Hitlerův spolupracovník, počátkem roku 1934 využít berlínské židy (Židy) jako komparsisty křičící „*Pryč s Hitlerem!*“⁵² Pro samotného Peroutku bylo nejotřesnějším zážitkem uplatnění tzv. árijského paragrafu vylučujícího židy ze Spolku slepých akademiků Německa v létě roku 1933.⁵³

V sousední zemi postupně naplňovaný Hitlerův ideál odstraňování židovských spoluobčanů z německého národního života, značně předbíhající (zejména v Bavorsku a v Berlíně) 30. leden 1933, zapůsobil, jak jsem předeslala, také na pokračující polemiku mezi asimilanty a sionisty. Hodnocení vlastního i „druhého“ programu záviselo na jeho domnělé funkčnosti v boji s antisemitismem. Asimilační teorie, opírající se o představu antisemitismu jako cizorodého prvku vzhledem k lidskému základu, lidské přirozenosti („lidskému pudu“), deklarovala asimilaci za prostředek k vymýcení antisemitismu, její postup za důkaz slabosti antisemitismu. Do značné míry přitom odhlížela od snahy o kritické postižení toho, co se děje v Německu, i od narůstajících důsledků zmíněných změn na charakter československé demokracie a československého nacionalismu. Svého domnělého hlavního soupeře – sionismus – chápala jako ideologii, jejímž základem se stal historický pesimismus, neschopnost reflexe dobového humanismu a liberalismu ústící v ohrazování (separaci): „*Základem národnosti židovské je vlastně antisemitis-*

⁵¹ Př 10, 1933, č. 37 z 13. 9., s. 581, Weisl, O.: O metodách hitlerismu. – V polovině roku 1934 se pak Zdeněk Smetáček zabýval obrannou reakcí židovských herců v Berlíně: založením Německožidovského kulturního svazu, o němž se dověděl od berlínského dopisovatele tisku L'Europe Nouvelle. Podnik podřízený Goebbelsovu ministerstvu odsuzoval jako jakési potvrzení antisemitické propagandy o výjimečnosti židovské rasy: „Židé se sbližují a začínají vytvářet uzavřenou společnost. Nejzajímavější na věci je to, že židé při tom všem přejímají hitlerovskou filozofii. Podléhají rasové pověře stejně jako Němci, jenže s obráceným znaménkem. Vedle rasismu germánského vyrůstá rasismus židovský. Při židovské závislosti na německé kultuře je to ostatně snadno vysvětlitelné.“ Př 11, 1934, č. 23 z 6. 6., s. 356, Kulturní ghetto v Německu, Smetáček podepsán šifrou Z. S.

⁵² Př 11, 1934, č. 17 z 25. 4., s. 269.

⁵³ Př 10, 1933, č. 28 z 12. 7., s. 435, podepsáno šifrou -fp-. – V roce 1935 přinesla Přítomnost přesné informace o dosavadních bojovních akcích vůči židům a Židům v Německu a o světových reakcích na ně. Srov. Př 12, 1935, č. 18 z 8. 5., zvl. s. 282–284, Warschauer, Frank: Goliáš proti Davidovi. Toto zmapování předešlého vývoje konkrétních projevů německého antisemitismu dávalo československým čtenářům možnost naprosto přesně představy o hitlerovském režimu.

mus.“⁵⁴ Na opačném pólu stojící sionismus, jemuž asimilanti podsouvali plagiátorství časového nacionalismu, deklaroval asimilaci za svobodné rozhodnutí jednotlivce, nikoli však morální, úctyhodnou volbu, oceňovanou nežidovskou společností, vhodnou pro masy Židů. Sionismus tradičně znamenal pro své zastánce odpovědnou návaznost na přerušenu vývojovou linku, zřeknutí se parazitismu na cizích tradicích a vzorech, osmyslení vlastního aktivně chápaného osudu, ideálů.⁵⁵ Dění v sousedním Německu jim ovšem potvrzovalo jak správnost nastoupené cesty, tak přesvědčení o existenci specifických kvalit Židů. Josef Kodíček referoval v Přítomnosti o XVIII. sionistickém kongresu zasedajícím v Praze roku 1933 takto: „Šest set tisíc Židů bylo v civilizovaném evropském národě vyhoštěno... Židovstvu bylo i příšernými německými událostmi znovu připomenuto, že s ním vývoj zamýšlí asi něco jiného, než je příslušenství k vnějškově asimilovaným, tedy renegátským, židovským svazům bojovníků na frontě. Že mu ukládá jakýsi úkol evropský a nadnárodní.“⁵⁶ Vystěhování zhruba čtvrt milionu Židů do Palestiny motivovalo Kodíčka, který, jako zastánce ovlivnění Židů jednotlivými národními kulturami, odmítal tezi o úplném krachu asimilace, k zesílenému ocenění významu židovského státu: „Smysl Palestiny bude dnes, kdy se stane útočištěm několika set tisíců vyhnanců, potvrzen mocněji než kdykoliv v novodobých dějinách.“⁵⁷ Jedním dechem pak charakterizoval Kodíček Židy jako nejsvobodomyšlnější menšinu, která „jako žádná jiná menšina má životní zájem na vývoji člověka od Křováka ke světoobčanu“, která vytvořila německou vědu, techniku, politiku, ekonomiku a kulturu a dokázala být prostředníkem širokého mezinárodního porozumění („mostem od Ruska až po Bagdád“).⁵⁸

Kodíčkovu nadcenění Židů, v němž byl spatřován zpravidla pozůstatek ortodoxního židovského náboženství,⁵⁹ nebylo ale vysloveno pouze

⁵⁴ Srov. spor mezi studentem práv Ervínem Freundem, zastáncem českožidovské asimilace, a Felixem Weltschem. *Př* 8, 1931, č. 14 z 8. 4., s. 224, Hlas asimilantův.

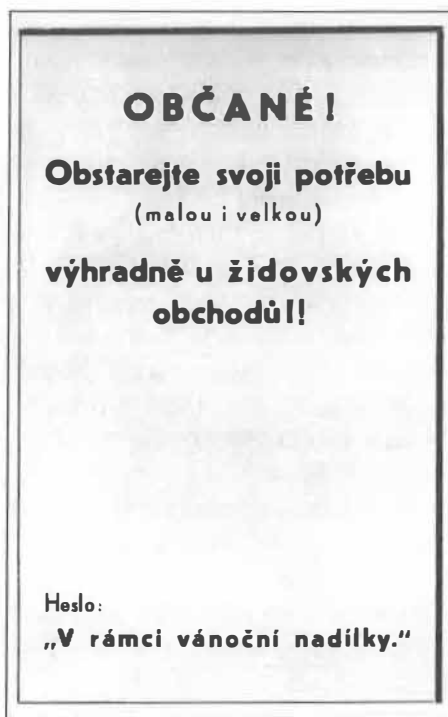
⁵⁵ Tentýž spor. *Př* 8, 1931, č. 15 z 15. 4., s. 238–239, Odpověď asimilantovi.

⁵⁶ *Př* 10, 1933, č. 32 z 9. 8., s. 509, Kodíček, Josef: Židé mezi národy. K sionistickému sjezdu.

⁵⁷ Tamtéž, s. 510. – Roku 1935 informovala pak *Přítomnost* v souvislosti s vídeňským kongresem Nové sionistické organizace o Vladimíru Žabotinském, hlavním představiteli maximalistického revizionistického programu. Podle něho Palestina měla nabídnout okamžitý neomezený azyl Židům. *Srov.* *Př* 12, 1935, č. 20 z 22. 5., s. 318, Warschauer, Frank: Úspěchy bojkotu proti Německu, David proti Goliášovi. – K otázce revizionistů srov. zejména Sachar, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha 1998, s. 170–174.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ *Př* 8, 1931, č. 27 z 8. 7., s. 423, fejeton Židovský vtip, podepsán šifrou B. H., pravděpodobně patří českožidovskému publicistovi Hanušovi Bonnovi. – Podle Bonna existovaly tyto rysy židovské povahy, formované ghettem a nucenou volbou zaměstnání (provizováním obchodnické činnosti): nedůvěřivost, skepse, ironie, sebeironie, ale i nadceňování sebe sama, mínění o vyšším židovském intelektu. – Jako důsledek náboženského tradicio-

v otevřené obranné reakci na říšskoněmecký antisemitismus. Na počátku 30. let začal sílit rasový antisemitismus také v pohraničí s většinovým německým obyvatelstvem (už roku 1931 se pokusil vyloučit židovské členy jeden německý spolek v severních Čechách),⁶⁰ v létě roku 1933 pak byl s českoněmeckým antisemitismem konfrontován hannoverský profesor sociální filozofie Theodor Lessing, který jako emigrant pobýval v Karlových Varech⁶¹ (30. srpna 1933 byl zastřelen ve svém prozatímním útočišti, ve vile Edelweiss v Mariánských Lázních). „Autoritativní režim vypudil myšlení a z lidí s mozkem učinil psance... Čechové, nastojte!... Braňte svobodu!“ vyzýval na jaře roku 1934 k obraně demokracie český spisovatel Karel

nalismu vykládal Josef Kodíček také dobový společenský skandál: tahanice kolem rozvodu syna z milionářské německožidovské rodiny Petschkovy a dcery profesora Cara ze sasko-židovské rodiny. *Př* 9, 1932, č. 52 z 28. 12., s. 817–818, Proces Hynka Petschka a prof. dr. Cara. ⁶⁰ *Př* 8, 1931, č. 44 ze 4. 11., s. 692, Árijský paragraf, podepsáno šifrou V. G., náležející Václavu Gutwirthovi.

⁶¹ *Př* 10, 1933, č. 31 z 2. 8., s. 484, Brož, Jára: Německá emigrace nemlčí. – Statečný Lessing vydal v Praze roku 1933 práci *Deutschland und seine Juden*. Její ústřední ideou se stalo splnutí německé a německožidovské kultury.

Poláček, vyšlý z židovské rodiny.⁶² A ještě jednu úvahu do značné míry související s asimilantskou a sionistickou reakcí. Německý národní socialismus uvrhl do nesmírně složitého duševního rozpoložení také konvertity ze židovství ke křesťanství, tedy židy, kteří si mysleli, že problém své židovské jsočnosti s definitivní platností vyřešili jejím úplným překrytím. Jak reagovat v situaci, kdy Přítomnost časně informovala o nezastírané orientaci sdružení Německých křesťanů, části evangelické církve, na národně-socialistickou ideologii?⁶³ A především – jak se vyrovnat s faktem důsledku říšského konkordátu (20. července 1933), upravujícího poměr Vatikánu a Německé říše? Jak přijmout fakt, že Vatikán jako první opustil politiku izolace vůči Třetí říši? Osobně zraněný novinář Alfred Fuchs, konvertita ze židovství, více než horlivý katolík, svůj těžký vnitřní zápas vyústil do podtržení podobnosti české a českoněmecké kultury (v únoru roku 1934)⁶⁴ a v červenci téhož roku pak do zveličení protihitlerovských tlaků v katolické církvi (v reakci na fuldskou biskupskou konferenci), provázeného podtržením stupňujícího se napětí mezi Německou říší a Vatikánem⁶⁵. V nejistotě až arogantní Fuchs⁶⁶ musel ovšem čelit okamžitým protihodnocením Vatikánu a katolické církve v Německu. Miroslav Kálal, středoškolský profesor v Banské Bystrici, spisovatel, právě tak jako železniční dělník

⁶² Př 11, 1934, č. 11 ze 14. 3., s. 776, Poláček, Karel: Prázdná slova. – Zajímavé bylo rovněž, že Poláček, odkazující k památce M. Jana Huša, psal o sociálnědemokraticky a demokraticky orientované inteligenci, nikoli jmenovitě o židech. – V této atmosféře napsal jiný autor článku srovnávající česství u Vojtěcha Rakousa, prvního českožidovského spisovatele, který svou tvorbu programově podřídil českožidovskému hnutí, a Poláčka. Zatímco Rakous byl podle autora český žid, Poláček a jeho hrdinové jsou již Češi. Srov. Př 12, 1935, č. 32 ze 14. 8., s. 502, Siebenschein, Hugo: Dvě generace českých židů.

⁶³ Srov. Př 11, 1934, č. 2 z 10. 1., s. 26, Církev Třetí říše. Článek informoval o sdružení Německých křesťanů, evangelické církve usilující o vytvoření nekonefesioní německé národní církve, „odnože hitlerovské strany“. Dále hodnotil práci jejího ideologa Wilhelma Stapela, luteránského duchovního, redaktora časopisu Deutsches Volkstum, obhajujícího antisemitismus NSDAP. Tamtéž. – Josef Feindl, inženýr, autor článku, byl vzápětí napaden jiným příspěvkem, který dokazoval, že existuje úspěšné hnutí odporu církvi. Viz Př 11, 1934, č. 6 ze 7. 2., s. 95, J. B. Souček, dopis. – K problému vzájemného vztahu církvi a Třetí říše srov. Scholder, Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Berlin 1977.

⁶⁴ „Sudetští Němci jsou právě tak jako Češi převážnou většinou tzv. malí lidé. Celý způsob života našich Němců, počínaje již kuchyní, je bližší Čechům než říšským Němcům... nezáleží tolik na nedělních úředních, jako spíše na praktických zkušenostech všedního dne, k nimž především náleží onen vztah k Čechům, jež nazval kdysi ministr Spina symbiózou,“ staronově uvažoval Fuchs. Př 11, 1934, č. 7 ze 14. 2., s. 102–103, Jací jsou.

⁶⁵ Př 11, 1934, č. 27 ze 4. 7., s. 422–423, Katolictví v boji. Fuchsův článek obsahoval tezi o přímé úměře represí proti katolíkům a vzedmutým vlnám antisemitismu. Tamtéž, s. 423. – K obětem německých katolíků a katolické církvi jako centru aktivního odporu proti režimu srov. i týž, Německý katolicismus po 30. červnu. Př 11, 1934, č. 32 z 8. 8., s. 499–501.

⁶⁶ Př 11, 1934, č. 36 z 5. 9., s. 574 a 575.

skrytý pod šifrou J. V., podle Fuchse čtenář Volné myšlenky, listu hájícího zájmy bezkonfesionálních občanů, dokazoval nepřipustně přílišnou spjatost katolictví s hitlerismem.⁶⁷ Druhý z obou čtenářů navíc napadl Peroutku za to, že prý v Přítomnosti uveřejnil neověřené, neobjektivní hodnocení, motivované vlastním zájmem autora.⁶⁸

Zásluhou Peroutky, ne sice jako autora (sám Peroutka vzpomínal na svůj despekt k aktivitě literárního kritika F. X. Šaldy),⁶⁹ ale jako příkladného šéfredaktora byl od roku 1934 zařazen do rejstříku projevů československé demokracie zájem o německé a rakouské běžence. Nejprve se ozval Hugo Siebenschein, významný český germanista, vysokoškolský učitel na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v prosinci roku 1938 sám napadán českými antisemity pro svůj židovský původ. Ten podepřel svůj kategorický požadavek, tzv. první pomoci ideologicky rozevřené emigraci („s tonoucími nepolemizujeme, dokud ho nezachráníme“) zhodnocením exodu jako trvalé složky lidských dějin, potenciálně prospěšné pro osobu běžence, pro jeho starou i novou vlast. Autor, nepřesvědčený o nevyhnutelnosti světové války, přitom pokládal německé utečence za záležitost minimálně jedné generace. O tom, zda těchto dvacet let počítal pro vystřízlivění Německa vlastními silami, se nevyslovil.⁷⁰ Naopak, zdánlivě paradoxně se obrátil do minulosti a v cyklu článků charakterizoval vyhnanecský osud básníka Heinricha Heineho, podle něho typického příslušníka první evropské generace židovských asimilantů, roku 1825 konvertujícího k protestantské církvi, autora stíhaného v Německu zákazy mocných.⁷¹ Proti národnědemokratické a agrárnícké (samořejmě také fašistické) deklaraci emigrantů za ty, kteří našim lidem ubírají chléb a roztahují se,⁷² byla však v závěru postavena teze o emigraci jako daru novému domovu: „...zatočí se nám hlava při odhadu, co lidstvu, co životu daly emigrace.“⁷³

Humanista Otto Rádl, advokát, filmový publicista, jenž se roku 1934 stal Peroutkovým spolupracovníkem, nezvažoval emigraci s její židovskou

⁶⁷ Př 11, 1934, č. 33 z 15. 8., s. 544, O německém katolicismu, dopis a č. 35 z 29. 8., s. 557 a 566.

⁶⁸ Př 11, 1934, č. 36 z 5. 9., s. 575.

⁶⁹ Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*, c. d., s. 98.

⁷⁰ Př 11, 1934, č. 8 z 21. 2., s. 124–126, zvl. s. 124, Siebenschein, Hugo: Emigrant Heine.

⁷¹ Př 11, 1934, č. 9 z 28. 2., s. 137, Siebenschein, Hugo: Emigrant Heine.

⁷² K Přítomnosti zaznamenané národnědemokratické reakci viz např. Př 11, 1934, č. 9 z 28. 2., s. 134, V. G. (Václav Gutwirth), Vydáme ruskou emigraci sovětům? – K agrární reakci viz např. Př 11, 1934, č. 43 z 24. 10., s. 682, Rádl, Otto: Tvář německé emigrace.

⁷³ Př 11, 1934, č. 16 z 18. 4., s. 253, Siebenschein, Hugo: Emigrant Heine.

složkou z filozofického pohledu. Převedel do publicistiky svůj stud humanisty vidícího nedůstojné živoření ustrašených vyhnanců, o něž se nepostarali vlastní příbuzní a známí, v centru Prahy. Ostře kritizoval poměr Československé republiky k utečencům, přestože si byl vědom jejího dobového obrazu – potvrzeného i soudobým srovnávacím historickým výzkumem⁷⁴ – nejliberálnějšího státu v zacházení s lidmi žádajícími o politický azyl⁷⁵. Tolik oslavovaný politický azyl redukoval – tváří v tvář nedůstojné obživě uprchlých Němců, Židů a Rakušanů (pokoutnímu prodeji starých německých magazínů, večerníků, obnošené galanterie, textilu, nošení kufrů, rybolovu ve Vltavě) – na nedostačující „*právo pro turisty*“.⁷⁶ Zároveň poukázal na stranický charakter pomoci části utečencům⁷⁷ i na jejich obdivuhodnou schopnost zařadit se – přes nevstřícnost státních orgánů – do společnosti⁷⁸. „*Využijme alespoň kapitálové síly těchto lidí*“, uzavíral Rádl.⁷⁹ Kolik prozíravosti, kolik lidského soucítění musel mít Rádl pochopíme nejlépe z konfrontace s názory jiných osobností této doby. Pod bezprostředním dojmem plebiscitu v Sársku (leden 1935) odpověděl na dopis Přítomnosti týkající se perspektiv česko-německých vztahů v Československé republice Josef Pekař, univerzitní profesor československých dějin, předseda I. třídy České akademie věd a umění, redaktor Českého časopisu historického, že je třeba pěstovat únosné susedství s Německou říší. Na oltář této snesitelnosti měla být položena blahovolnost úřadů k protihitlerovské agitaci německé emigrace, zejména židovských publicistů (doslova užil tehdejší nejuznávanější český historik termín židovská péra). Obdobně se pak vyjádřil i Pekařův profesní kolega, docent Zdeněk Kalista.⁸⁰

Na Pekařovo varování před tzv. židovskou žurnalistikou domněle zakalující poměr Německé říše k Československé republice Peroutkova

⁷⁴ Viz zejména Röder, Werner: *Drehscheibe – Kampfposten – Fluchtstation, Deutsche Emigranten in der Tschechoslowakei*, s. 15–19. In: Becher, Peter, Heumos, Peter (edit.): *Drehscheibe Prag: zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939*. München 1992.

⁷⁵ Rádl, Otto: *Tvář německé emigrace*, c. čl. , s. 682.

⁷⁶ *Tamtéž*.

⁷⁷ *Tamtéž*. – Němečtí emigranti bydleli v hotelu Ritz na Zbraslavi (asi 30 osob), v Záběhlicích, v penzionu ve Vodičkově ulici (asi 40 osob). Sociální demokraté jim poskytli ubytování v Odborovém domě a u svých mimopražských příslušníků. Za pomoci vlády a Československého červeného kříže získali zámek Mšec (o. Nové Strašecí).

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 683. Podle Rádlových údajů u nás žilo maximálně 8000 emigrantů a jen asi 850 jich bylo odkázáno na pomoc politických stran aj.

⁷⁹ *Tamtéž*. – K aktivní mezinárodní pomoci vyzýval i v dalším článku, v němž srovnával podmínky emigrantů v jednotlivých zemích. *Př* 11, 1934, č. 44 z 31. 10., s. 701–702, Rádl, Otto: *Tvář německé emigrace*.

⁸⁰ *Př* 12, 1935, č. 11 z 20. 3., s. 164.

Přítomnost odpověděla nepřímou, o to však zřetelněji. V březnu roku 1935 otiskla dopis německého prozaika, dramatika a překladatele Liona Feuchtwangera, pocházejícího z rodiny židovského továrníka, od roku 1933 žijícího v pařížské emigraci. Dopis došlý Přítomnosti, dedikovaný novému obyvateli Feuchtwangerova domu v Mahlerově ulici v Berlíně, ve skutečnosti určený světové demokratické veřejnosti, naplno ukázal prostředky (loupeže, surovosti, vraždu) německého národního socialismu na jeho mocenské cestě.⁸¹ Na počátku května pak Peroutka přetiskl z knihy *Deutsche Flüsterwitze* (Graphia, Karlovy Vary 1935) 33 anekdoty (včetně dvou židovských vtípů) tepající národněsocialistickou politiku a její hlavní představitele.⁸² V tomto případě však pochopitelně šlo spíše než o solidaritu s německými židy a Židy dát, v souladu s Peroutkovým tehdejším obrazem Německé říše, naději demokracii. Situace v zemi, kde se udržela kritika (i když šeptaná), nebyla beznadějná.

Neméně pobuřující musela být pro Pekaře ostrá kritika projevů říšsko-německého a českoněmeckého antisemitismu následující bezprostředně po jeho upozornění na útočná „židovská péra“. V únoru roku 1935 se jeden z přispěvatelů Přítomnosti, skrytý pod dosud neodhaleným pseudonymem *Occidentalis*, zabýval původem Protokolů sionských mudrců (rusky poprvé otištěných roku 1903), klasického díla ruského antisemitismu, z něhož čerpal Hitlerův *Mein Kampf*,⁸³ díla zpopularizovaného v Třetí říši znovu vydanou edicí německého antisemitského spisovatele Theodora Fritsche. V roce odsudku Protokolů švýcarským soudem přispěvatel Přítomnosti připomněl, že se jedná o odhalený, politicky založený padělek. Jeho původ shledal v alegorické práci Francouze M. Jolyho.⁸⁴ Se stejným oceněním jako Fritschova edice se setkal v Přítomnosti i časopis *Der Stürmer*, vytvořený Hitlerovým oblíbencem, bývalým učitelem Juliem Streicherem. Přesná, ironická analýza z října roku 1935, doplněná ukázkami typických článků, ukázala Hitlerův zamilovaný týdeník v jeho pravé, pro Čechoslováky jako celek absurdní, podobě bytostně primitivního, nepůvodního antisemitského plátku určeného masám lačnicím po denunziacích, právě tak jako po erotice nejhrubšího zrna (ostatně – pornografie a polopornografie zvyšovala oblíbenost antisemitismu tradičně).⁸⁵ Autor přitom podtrhoval závažnost

⁸¹ Tamtéž, s. 167.

⁸² *Př* 12, 1935, č. 17 z 2. 5., s. 271 a 272.

⁸³ K rozboru Protokolů srov. Veber, Václav: *Židé v carském Rusku*, zvl. s. 224–226, zde i odkaz na další odbornou literaturu. In: Veber, Václav: *Židé v novodobých dějinách*. Praha 1997.

⁸⁴ *Př* 12, 1935, č. 8 z 27. 2., s. 122, Jak přišli na svět „Sionští mudrci“.

⁸⁵ *Př* 12, 1935, č. 41 z 16. 10., s. 649–652, Pilc, Bedřich: Citáty z jednoho časopisu.

působení „špinavého antisemitského listu“. V ohrožení židovské společnosti viděl i ohrožení nežidovské společnosti: „... vydavatel tohoto listu manipuluje společně s kusem světových dějin. Je jedním z těch, kdož spoluurčují osud stotisíců židů a stotisíců nežidů. Skeptický pozorovatel historie bude... nucen konstatovat, že si světové dějiny někdy vyhledávají prazvláštní funkcionáře.“⁸⁶ Dokumentované výzvy časopisu Der Stürmer k bojkotu židovských obchodů a k bojkotu jakýchkoli styků se Židy doplnil autor ve společnosti, kde byl antisemitismus prozatím okrajovým jevem, úvahou o celosvětovém boji proti německému antisemitismu, využívajícímu pověru o rituální vraždě: „Masarykův boj v procesu Hilsnerově byl úspěšným v této zemi, avšak bezúčinným v cizině. Nezdá se, že bude musit být jednoho dne opakován ve světovém měřítku?“⁸⁷

Realita roku 1935 však autorově hrdosti pomalu přestávala dávat za pravdu. V samotné Praze se s antisemitismem občas identifikovala pražská německá scéna,⁸⁸ především ale pražská německá univerzita. Rumunští, polští a maďarští židé, které numerus clausus přivedl do Prahy, byli podle Přítomnosti, přesně mapující projevy dobového pražského antisemitismu, vystaveni společenské izolaci, případně i slovním útokům ze strany svých kolegů i učitelů.⁸⁹ Zvláště profesor fyziologie Armin Tschermak von Seysenegg proslul otevřenými výpady proti židovským studentům⁹⁰ a spolupracovníkům. Jak zaznamenala Přítomnost, s univerzitní kariérou se již v této době musel rozloučit devětačtyřicetiletý asistent německé oční kliniky Jaroslav Kubik, jehož manželka byla židovka, právě tak jako třiapadesátiletý docent očního lékařství Arnold Loewenstein. Bezvýsledně se ucházeli o místo na německé univerzitě židovští emigranti z Německé říše.⁹¹ Antisemitský postoj německých vysokoškolských učitelů měl přitom jen máloco společného s přesvědčením o rasové méněcennosti jejich kolegů. Přítomností rozpoznáným hlavním motivem protižidovské horlivosti byla touha po vědecké kariéře v Německé říši.⁹² Narostlou ctižádost českoněmeckých intelektuálů již nemohla uspokojit provinční pražská univerzita, třebaže se nacházela na území demokratického státu. Se spole-

⁸⁶ Tamtéž, s. 649.

⁸⁷ Tamtéž, s. 650.

⁸⁸ Srov. např. *Př* 11, 1934, č. 13 z 28. 3., s. 206, *Visiator* (?), K čemu je pražské německé divadlo?

⁸⁹ *Př* 12, 1935, č. 12 z 27. 3., zvl. s. 189.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž, s. 191.

⁹² Tamtéž.

čenským odmítnutím se museli ve stejné době vyrovnávat ovšem nejen mnozí vědci, ale i početní umělci, kterým, zvláště na severu Čech, uchystali jejich nežidovští spoluobčané zážitek prázdných hledišť.⁹³

Dalším mezníkem ve vývoji nacistického antisemitismu, v první polovině 30. let omezeného na diskriminaci židovských občanů⁹⁴ bez právního základu, se staly Norimberské zákony. Až do této doby reflektovala Přítomnost základ německého antisemitismu jako iracionální, pudově emocionální, vytrysklý z tradice protizhkovského smýšlení, vystupňovaný příčinami ekonomické konkurence. Jeho rasový rozměr nebyl v praxi ještě patrný, a tak se v Přítomnosti psalo o německém nacionálním socialismu jako o náladě a tradici, ne o programu,⁹⁵ případně o diletantství německé vědy o rasách.⁹⁶ Českou demokratickou společnost povzbuzoval i tehdejší otevřeně protiantisemitický postoj Hjalmara Schachta⁹⁷ prezidenta Říšské banky, mimořádně schopného finančníka, respektovaného i židovskými zahraničními finančními kruhy.

Rok 1936, z hlediska dalšího evropského vývoje klíčový, signalizoval narůstající Peroutkovu zdrženlivost v kritice Německé říše, která se podle něj po 7. březnu 1936, kdy wehrmacht překročil hranice demilitarizované porýnské zóny a byly oznámeny zásady Hitlerova mírového plánu, otevřeně představila jako rovnoprávná evropská mocnost.⁹⁸ Jistou opatrnost projevil Peroutka jako autor i ve vztahu k tolik diskutované účasti československých sportovců na berlínských olympijských hrách, ze kterých byli vykázáni jejich německozhkovští kolegové.⁹⁹ Na druhé straně však do Přítomnosti nadále zařazoval články ostře kritizující vylučování židů

⁹³ PŘ 12, 1935, č. 25 z 26. 6, s. 395, Glaser, František: Německá divadla v ČSR.

⁹⁴ Srov. např. Winkler, Heinrich August: Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus, zvl. s. 189–190. In: Ginzler, Günther B.: *Antisemitismus...*, c. d.

⁹⁵ PŘ 11, 1934, č. 52 z 29. 12., s. 818, Sekla, Bohumil: Probouzí se Německo z rasového opojení?

⁹⁶ K tomu srov. zejména článek redaktora Müncher Neuesten Nachrichten Waltera Tschuppika, kterému se po Mnichovu podařilo odejít z Prahy do emigrace. PŘ 11, 1934, č. 31 z 1. 8., s. 491, Tschuppik, Walter: Od Luthera k Hitlerovi. – Roku 1937 pak Přítomnost se zadostiučiněním referovala o neúspěchu říšskoněmeckých antisemitů na kongresu rasového bádání v Paříži. PŘ 14, 1937, č. 34 z 25. 8., s. 541, Rasová badatelé mají neúspěch.

⁹⁷ PŘ 12, 1935, č. 51 z 24. 12., s. 806 a 808, Pilc, Bedřich: Muž za Hitlerem. Viz i PŘ 14, 1937, č. 2 z 13. 1., s. 19, Německu nevládné Hitler.

⁹⁸ PŘ 13, 1936, č. 11 z 18. 3., s. 162. – Shodně jako Peroutka hodnotí 7. březen 1936 i soudobá historiografie. Souhrnně viz Kvaček, Robert: Německá likvidace demilitarizovaného porýnského pásma 7. března 1936, zvl. s. 316–318, s. 324, s. 329–330, dále dopad na československou situaci s. 322–324.

⁹⁹ PŘ 13, 1936, č. 35 z 2. 9., s. 546, Peroutka, Ferdinand: Návrat velmocí. – Do Berlína nejely dělnické, židovské sportovní organizace, Orel a část Sokola. PŘ 13, 1936, č. 4 z 29. 1., s. 62.

v Třetí říši z vědeckého, hudebního a literárního života. Johannes Urzidil, pražský německý spisovatel a publicista, žijící v manželství se spisovatelkou G. Thiebergerovou, dcerou pražského rabína, poukázal na vznik rasově čisté tzv. německé fyziky,¹⁰⁰ právě tak jako na oficiální vymýcení Heineho z německé literatury Třetí říše.¹⁰¹ Konkrétní zásahy nacionálního socialismu do hudební kultury (vyloučení jazzu, hudebních skladatelů vyšlých z židovských rodin, izolace dříve oblíbeného Richarda Strausse, jehož syn měl za manželku pražskou židovku) mapoval František Bartoš, hudební skladatel a publicista.¹⁰²

V roce 1937, roce pokračujícího pronásledování a diskriminace židovských spoluobčanů v Německu, otiskoval Peroutka návazné články dokumentující ne vždy důslednou antisemitskou politiku nacistických špiček,¹⁰³ zejména však stále štvavější činnost Goebbelsova ministerstva lidové osvěty a propagandy. Jím vydaný *Das 12-Uhr-Blatt* přinesl nový odsudek práce nejvýznamnějších německých spisovatelů a literárních kritiků, vyloučených z Pruské akademie umění. Antisemitský list představený Přítomností zdůrazňoval židovský původ a tzv. židovskou orientaci literátů, již údajně znevážili německou literaturu. Největší nenávist zasáhla Liona Feuchtwangera, jednoho z neaktivnějších činitelů antifašistického hnutí, který byl pro svou moskevskou cestu roku 1937 nazýván říšskoněmeckou antisemitskou propagandou „*dvorním básníkem Stalinovým*“, „*smutně proslulým z Německa emigrovaným bolševicko-židovským pisálkem*“.¹⁰⁴ Po policejním zákazu přednášky, kterou chtěl Feuchtwanger proslavit na své zastávce z Moskvy v Praze, však Peroutka znovu projevil rezervované stanisko. Samotný zákaz totiž nezpochybnil, pouze poukázal na předchozí přátelské přijetí Feuchtwangera ve Velké Británii a odsoudil nezdovořilou formu zamítnutí, respektive jeho přílišnou strohost, právě tak jako ostré výpady domácího tisku proti domnělému „*propagátorovi bolševismu*“.¹⁰⁵ Téma vylučování židů a politických konkurentů z lékařského stavu, dalšího závažného důsledku říšskoněmecké propagandy, pojal autor článku *Medicina* v Třetí říši jako zamyšlení nad příčinami úspěchu nuceného exodu stovek vynikajících odborníků. Viděl je především v touze

¹⁰⁰ *Př* 13, 1936, č. 6 z 12. 2., s. 95–96, Německá fyzika.

¹⁰¹ *Př* 13, 1936, č. 33 z 19. 8., s. 523.

¹⁰² *Př* 13, 1936, č. 15 z 15. 4., s. 237, Dějiny hudby pod Hitlerem.

¹⁰³ Tento postoj byl příznačný především pro Hermanna Göringa, oponenta říšského ministerstva lidové osvěty a propagandy Goebbelse. Viz např. *Př* 14, 1937, č. 3 z 20. 1., s. 39, Occidentalis (?): V zemi zakázané kritiky.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 41. Srov. dále i s. 42.

¹⁰⁵ *Př* 14, 1937, č. 7 ze 17. 2, s. 100 a 101, Vyhledky.

jejich kolegů po kariéře a dobrém hmotném postavení, v touze, která by za normální situace zůstala v době světové hospodářské krize nesplněným snem. Následovně ideologické zdůvodnění přijali pak tito „*nekolégiální kolegové*“ s pocitem jisté úlevy. Posloužilo jim jako sebeobhajoba vlastního prospěchářství. Ovšem ani ti, kteří měli již své kariéry vybudované, nenašli odvahu veřejně vyjádřit svůj nesouhlas. Více či méně nový stav akceptovali a maximálně rezignovali stažením se do svých laboratoří. Autor dokládá i vznik tzv. politické medicíny a tzv. politických lékařů, obhajujících a propagujících Norimberské zákony, v jeho vlastním vyjádření odborníků z „*pralesa*“, úzce napojených na Julia Streichera.¹⁰⁶ Velkou pozornost věnovala Přítomnost roku 1937 také dopadu Norimberských zákonů na sféru německého umění. Zdeněk Smetáček, který sledoval pompézní slavnost otevření Domu německého umění v Mnichově, hodnotil umění Třetí říše jako „*svět odvozené a zředěné romantiky*“, do něhož došel německý národ slepou uličkou.¹⁰⁷ Citlivým zájmem provázela Přítomnost rovněž mnichovskou výstavu tzv. zvrhlého umění. Přispěvatel týdeníku otevřeně informoval o účelově zvolené instalaci pečlivě vybraných exponátů, jejich nákupní ceně i o doprovodném textu, které měly řadového diváka utvrdit v názoru o zvrhlosti židovského vlivu na německé umění a obecně na německý život. V anonymní mase však bystrý pozorovatel postřehl dost židovských návštěvníků, pro které se výstava stala jediným možným setkáním s pronásledovaným uměním: „...*proskribovaní si přicházejí pro poslední útěchu k umění stejně proskribovanému.*“¹⁰⁸ V návazném článku psal o tom, že „*svobodná tvorba umělců ztratila vlast*“, o „*zatemnění, které postihlo většinu myslících hlav... národa.*“¹⁰⁹

Vedle analýzy postupu a prostředků německého antisemitismu se Přítomnost roku 1937 tradičně obracela k pohnutému osudu židovských emigrantů, jejich vůli čelit nelehkým podmínkám v Československu i v jiných zemích¹¹⁰. Emigrace byla přitom otevřeně prohlášena za vědomou nutnost zvláště mladých židů a Židů v Německé říši: „*Zejména mladí židé... snaží se vybudovat si svůj život někde jinde, na jiných základech. Je lhostejno,*

¹⁰⁶ Př 14, 1937, č. 6 z 10. 2., s. 93, Verus (?): Medicína v Třetí říši.

¹⁰⁷ Př 14, 1937, č. 30 z 28. 7., s. 469, Hledá se německé umění, Smetáček podepsán šifrou Z. S.

¹⁰⁸ Př 14, 1937, č. 33 z 18. 8., s. 527 (i s. 526), S uměním na pranýři!

¹⁰⁹ Př 14, 1937, č. 34 z 25. 8., s. 537, Karnet: Osud německého umění. – V druhém případě šlo o reakci na výrok Karla Schefflera, německého výtvarného kritika, tvrdícího, že: „*Ze zákopů vyjde německý umělec obrozen.*“

¹¹⁰ Př 14, 1937, č. 10 z 10. 3., s. 152–156, Occidentalis (?): Osudy židovských rodin.

zda v Palestině, v Jižní Africe, v Mexiku nebo v Sovětském svazu. V Německu však židé již nemají co hledat. To je společná víra většiny mladých židů, ať již jsou sionisté či protisionisté, ať již jsou komunisté či židovští nacionalisté.“¹¹¹ V návaznosti na tuto tezi se pak od října roku 1937 věnovala fenoménu emigrace jedna z nejlepších českých publicistek: Milena Jesenská. Tentokrát měl Peroutka ve svém výběru spolupracovníků zvláště šťastnou ruku. Jesenská, nadaná vynikající společenskou intuicí, zvyklá překračovat společenské konvence a hlavně naprosto samostatně myslet, si zakázala zbabělost i taktizování. V jejích reportážích o emigrantech od počátku dominovala nad jakkoli motivovaným strachem lidskost, snaha účinně pomoci. Svůj obraz pražských německých emigrantů z podzimu roku 1937 (v této době se jednalo asi o 3500 osob, z toho asi pětinu tvořily ženy a děti) vyústila v požadavek legálního důstojného zaměstnání pro emigranty.¹¹²

A konečně – v souvislosti s nárůstem emigrantů se roku 1936 a 1937 znovu dostala do popředí Peroutkova zájmu otázka Palestiny. Roku 1936, v souvislosti se začínající arabskou revoltou, přinesla Přítomnost informace o nepřátelském poměru Arabů k Židům.¹¹³ V srpnu následujícího roku otiskla realistický rozbor vývoje problematického britského vztahu k Palestině v souvislosti se spekulacemi o jejím rozdělení mezi Židy a Araby.¹¹⁴ Článek upozorňoval i na aktivní odpor Německé říše proti myšlence židovského státu.¹¹⁵

Z toho, co bylo konstatováno, je zřejmé, že již roku 1936 si Peroutka uvědomoval přímé nebezpečí ohrožení Československé republiky Německou říší. Právě tak bedlivě sledoval nebyvalý nárůst antisemitismu

¹¹¹ Tamtéž, s. 156.

¹¹² Př 14, 1937, č. 43 z 27. 10., s. 687, Lidé na výspě, Z osudů německých emigrantů. – Podle M. Buberové-Neumannové, snachy filozofa Martina Bubera (první manželství), podruhé provdané za německého komunistu Heinze Neumanna, spoluvězeňkyně Jesenské z Ravensbrücku, vybral Peroutka Jesenskou pro „*lidský tón jejich fejetonů*“, jímž si „*přál... zpestřit svůj seriózní list*“. Po Peroutkově zatčení v březnu 1939 a následném propuštění pak převzala vedení Přítomnosti až do jejího zastavení v srpnu 1939. Buberová-Neumannová, Margarete: *Kafkova přítelkyně Milena*. Praha 1992, s. 110; s. 147; s. 153. – Zde i osobitý rozbor Jesenské klíčových příspěvků pro Přítomnost (tamtéž, s. 110–112, 115–116, 117–120, židovská tematika s. 118–120, 120–121, 124, 128–132, 137–140, 143–145, 150–152).

¹¹³ Př 13, 1936, č. 22 z 23. 6., s. 361, Warschauer, Frank: Arabové proti Židům. – Sachar, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, c. d., s. 178–181.

¹¹⁴ Př 14, 1937, č. 33 z 18. 8., s. 521–523, Occidentalis (?): Židovský stát, iluze a státní projekty. – Srov. Sachar, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, c. d., s. 181–188.

¹¹⁵ Tamtéž, zvláště s. 521. – Naopak: k podpoře sionismu nacistickým Německem a samotným Eichmannem viz Sachar, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, c. d., s. 178–179.

v mnoha evropských zemích. Až na počátku roku 1938, po roce přestálých protirečících si úvah o možném anšlusu Rakouska a násilného řešení tzv. československé otázky, se však rozhodl reagovat na problém možného uplatnění protižidovských postojů v české společnosti vlastním článkem. Bezprostředním impulsem k jeho napsání se stal očekávaný exodus rumunských židů v souvislosti s rozhodnutím Gogovy vlády zbavit židovské spoluobčany občanství, právě tak jako stále sílící vůle dosud německy hovořících židů začlenit se do české společnosti, snaha provázená demonstrativním upřednostňováním češtiny, i zvyšující se počet ctižádostivých a pracovitých židovských studentů z Podkarpatské Rusi přicházejících na pražskou českou univerzitu.¹¹⁶ Svou kontroverzní, dobře promyšlenou úvahu začal Peroutka odmítnutím nového pravopisu: psaní židů s velkým Ž. Takovouto gramatiku pokládal za výraz inspirace nevědeckým hitlerovským rasovým učením. Peroutka sám odmítl o židech uvažovat jako o samostatném národu; ve velkém Ž spatřoval úsilí evropského antisemitismu udělat ze židů cizorodý společenský prvek.

Poté přešel k hodnocení české společnosti, respektive k zamyšlení nad tím, proč se antisemitismus udržel na jejím okraji. Peroutka, bolestně si právě v této chvíli uvědomující meze vlivu žurnalistiky i významných jednotlivců na kvality společnosti, rezignoval na svou dosavadní vlastní pracovní motivaci: tezi o schopnosti demokracie kultivovat národy i jedince. V takovéto atmosféře shledal absenci protižidovských projevů v „určitém rozumném procentu“ českých židů ve veřejném a hospodářském životě, v podílu, který byla česká společnost, sama úspěšná, s to tolerovat. Tento poměr, který ochránil naši společnost před brutálním antisemitismem, byl podle Peroutky umožněn specifickými českými přednostmi. Český charakter spojoval šéfredaktor Přítomnosti s obdivuhodnou politickou střízlivostí, právě tak jako se schopností vyrovnané ekonomické soutěže s údajně hospodářsky hybným židovským elementem: *„Je pravda, že židé mohli vypadat jako štiky v rybnících nějakého líného, pověrami zamořeného a zaostalého národa, jako byl kdysi národ ruský neb jako jsou ještě dnes někteří národové východní... Český národ nemá zapotřebí dívat se na židy s... obavami: nebyl nikdy východně pasivní a líný, nýbrž od samotných začátků svého obrození s chutí se zařadil do západnické aktivity. Nemá proto onoho trapného pocitu méněcennosti, slabosti a nepraktičnosti, z něhož antisemitismus obyčejně vznikává. Vychovav se k praktickému názoru na život (už Havlíček říkal, že jen ten*

¹¹⁶ Srov. Př 15, 1938, č. 3 z 19. 1., s. 34, Něco o českém národu a o židech; Př 15, 1938, č. 6 z 9. 2., s. 95, Peroutka, Ferdinand: Ještě jednou o té věci.

národ v politice něco svede, který je také v peněžích dost mohovitý), vycvičiv se se zdarem v hospodářské činnosti a dostav spolehlivě do svých rukou svá hlavní hospodářská odvětví, nepotřebuje se bát nerozumně židovské soutěže ani na tomto poli... Čeští obchodníci klidně snesou konkurenci se židovskými. Mnohé odvětví staré židovské činnosti dostalo se tak pevně do českých rukou, že nyní nikdo například nemůže vinit židy z toho, že jsou obilí nebo mouka drahé... Následkem všech těchto vlastností českého národa (pro které Češi často byli nazýváni také židy Slovanstva...) nedomohli se židé v jeho prostředí neúměrného a drážďícího postavení, jaké zaujímali někdy mezi národy východními nebo mezi takovými, kteří na svou škodu dlouho opovrhovali samostatně výdělečnou činností... právě toto procento je předmětem tiché jakési smlouvy mezi židy a českým národem."¹¹⁷ Myšlenku o tolerovaném poměru židů, tedy v podstatě své vlastní mínění o české společnosti, o její mentalitě, vyústil ovšem Peroutka do varování určeného židům: nezvyšujte tento podíl požadavkem solidarity vůči svým souvěrcům. Příčinou antisemitismu Třetí říše byl podle něj totiž právě neúměrný nárůst počtu židů v národním hospodářství, umožněný prvotním německým zájmem o vojenskou a úřednickou kariéru a podpořený údajnými zvláštnostmi německé psychiky. „Musí se tedy naši židé zajímat více o svou košili než o cizí kabát. Je možné, že to není řeč podle všech klasických zákonů citlivé humanity, ale je to řeč nutná. Nemůžeme nyní zachraňovat humanitu po celém světě. Dost učiníme, udržíme-li její hlavní zásady ve svých hranicích,“ konstatoval Peroutka.¹¹⁸

Následovaly antisemitské útoky, antisemitské dotazy, kolik dostal Peroutka zapláceno od Židů. Naopak židé a Židé obviňovali Peroutku z toho, že přizpůsobil své myšlení německonacionální ideologii a manifestačním způsobem vypovídali předplatné týdeníku Přítomnost.¹¹⁹ Logicky se odvrátili od toho, s nímž spojovali své naděje alespoň na udržení stávajících společenských poměrů. Přitom jim nevadilo Peroutkovo lidsky tvrdé stanovisko k exodu rumunských židů. Jejich odlišnost, patrná již ve vzhledu (uprchlíci nosili kaftany a pejzy) jim byla možná ještě nepříjemnější a nepochopitelnější než Peroutkovi samému. S východními židy necítili žádnou spjatost; naopak: dominovalo v nich přesvědčení, že sami stojí na vyšším civilizačním a kulturním stupni. Jedna ze základních tezí česko-židovského hnutí, podpořená i Masarykem, se znovu dostala do popředí. Takovýto pocit hlubokého despektu k domněle nevzdělaným a civilizačně

¹¹⁷ *Př* 15, 1938, č. 3 z 19. 1., s. 33–34.

¹¹⁸ *Tamtéž*, s. 34.

¹¹⁹ *Př* 15, 1938, č. 6 z 9. 2., s. 93, Peroutka, Ferdinand: Ještě jednou o té věci.

zaostalým východním židům umocňovala i nechuť k vyvíjení politických tlaků. Jak tehdy napsal Jan Münzer, českoslovenští židé loajálně přejímali úzkostnou československou politickou zásadu číslo 1: nezadat Německé říši jakoukoliv záminku k dalšímu zhoršení vzájemných styků.¹²⁰ Toto benešovské pravidlo, vyznávané Peroutkou, zřejmě odvádělo nesouhlas židovských čtenářů směrem ke kritice šéfredaktorova náhledu na židovství a jeho mínění o nutnosti zabránit dalšímu zviditelnění židů v české společnosti. Hrdí sionisté, kteří se v této exponované době prohlásili za Židy, přiměli Peroutku, sledujícího vývoj v Palestině, k demokratickému, přesto však velmi rezervovanému uznání židovství jako národní jsoucnosti.¹²¹ Přívrženci českožidovského hnutí, rozhořčení a zmateni Peroutkovým počítáním společensky úspěšných židů, donutili šéfredaktora k přiznání dosud nedeklarovaných aspirací. Stačilo jen pozorně číst, aby bylo zřejmé, že dobře informovaný politolog redukoval svůj zájem, přestože psal o československých poměrech, na český národ (s jeho židovskou složkou). Peroutka přitom varoval před dalším postupem asimilace.¹²² Tón, jenž ve vynucené odpovědi zazněl, v podstatě tedy předjímal českou pomnichovskou žurnalistiku s jejím hlavním motivem: uchováním českého národa a jeho kultury, semknutých a ohraničených v nebezpečí. „... je... moje psaní v určité příčinné souvislosti s dobou, kterou prožíváme... my nyní musíme nepochybně vymyslet, jak se mají židé chovat pro přechodnou, abnormální a podle mého úsudku ošklivou dobu, aby sami nepřivolávali pohromu na svou hlavu... Židovství je dnes neštěstím ještě mnohem více než kdy jindy; já sám z toho nemohu udělat nic jiného, a část vašeho neštěstí je právě v tom, že... musíte se nyní chovat také trochu jinak než jiní... snad, vezmete-li na sebe menší trpkost, uchráníte se trpkostí větších... vaše sociální a národní pozice je nemocná...

¹²⁰ „Pokud jde o židy v Československu, škoda slov o jejich výbojnosti. Vlna antisemitismu, jdoucí světem a šplíchající i k nám, uvedla jich většinu do stavu rezignace. Ale i oni ve velké většině, zejména pokud vůbec mají politický smysl – což bývá u nich vzácné – chápou, že s mohutnou Německou říší je třeba se snažet, ať se v ní děje cokoli, ať její vnitřní režim je pro československé citění a zejména pro židy „z přesvědčení“ jakkoli strašný,“ psal Jan Münzer, reagující na agrární obraz židovstva vyzývajícího k boji Československa s Německem. Př 15, 1938, č. 5 z 2. 2., s. 65, Můžeme změnit evropskou situaci?

¹²¹ „Jestliže tedy někdo se chce pokládat za národního Žida a Židovstvo za národ, budu ctít jeho vůli a budu ho psát tak, jak si přeje, s velkým Ž, a tak na něho také myslit... (Myslel jsem) jen ku prospěchu těch židů, kteří se s velkým Ž psát nechtějí, poněvadž se cítí Čechy a ne Židy, a kterým antisemiti násilím toto velké Ž vnucují... Nemohu ovšem zatajit svou skepsi vzhledem k nadějším, že sionismus a Palestina jsou schopny rozřešit problém židovský,“ psal Peroutka. Př 15, 1938, č. 6 z 9. 2., c. čl., s. 95.

¹²² Tamtéž. – Peroutka navrhoval obvyklou pohraniční stráž vracející potenciální uprchlíky: „nešťastné židovské elementy z poloviny Evropy“, právě tak jako nepřijímání německých židů českým národem.

A nepřikrčí se všichni v nebezpečí poněkud?“ uvažoval.¹²³ A tím jsme se dostali k dalšímu novému Peroutkovu názoru. Dosud používal šéfredaktor Přítomnosti žurnalistiku, respektive veřejnou pozitivní kritiku, ke službě demokracii. Nyní ji začal chápat a vytvářet jako upozornění společnosti na nejlepší reálné možnosti.

Na počátku března 1938 pak vidoucí Peroutka s citlivým smyslem pro politickou realitu načrtl blížkou budoucnost. Ve chvíli, kdy se zhroutil systém pravidel mezinárodních kontaktů, kdy Evropa stála na pokraji války, utrousil Peroutka – ctitel Anglie – na adresu britské politiky, právě tak ovšem na adresu politiky tzv. malých národů, že „silný nebo dokonce již zvítězivší útočník sám rozhodne o tom, koho chce nechat neutrálního“.¹²⁴ Rakouským obyvatelstvem převážně nadšeně vítané připojení k Německé říši 14. března 1938, akceptované i Velkou Británií, nutně vnímal Peroutka jako předeheru velké tragédie. Pro naše židy a Židy se však anšlus stal v prvé řadě důvodem k obavám o vlastní budoucnost. Mnozí z nich spolu-prožívali osud rakouských židů a Židů, v této chvíli zpečetěný, i z toho důvodu, že měli ve Vídni své příbuzné a známé. Na redakčním stole Přítomnosti se vršily žádosti o posouzení pravdivosti šeptaných zpráv o antisemitských represích v rakouském hlavním městě.¹²⁵ Redakce, v této chvíli již konfrontovaná s cenzorními zásahy, odkázala své znepokojené čtenáře především na reportáže dvou statečných autorů: Mileny Jesenské a Josefa Pachty. Jesenská, která vyšla z úvahy o provedené diferenciaci soudobé české společnosti podle kritérií nacistického režimu, ohraňování jdoucím až na úroveň sousedských vztahů ve smíchovském činžáku, poukazovala na vídeňské, podobně ale i na maďarské a polské židy jako na nespravedlivě oceňované a vyřazené ze společnosti, jako na „černo-chy“.¹²⁶ Druhý, ještě zajímavější, příspěvek podal stručnou informaci o vývoji rakouského (vídeňského) antisemitismu od druhého desetiletí 20. století, o jeho specifikách, domněle utvářených bezprostředním stykem Vídeňáků (svého času i Adolfa Hitlera) se svéráznou vídeňskou židovskou čtvrtí a údajnou snahou majetných rakouských židů okázale prezentovat nabytý majetek. Židovské občany v Československu pochopitelně nejvíce zaujaly otevřené informace o současných nulových perspektivách tamějš-

¹²³ Tamtéž, s. 93.

¹²⁴ PŘ 15, 1938, č. 9 z 2. 3., s. 129, Ferdinand Peroutka: K posledním událostem.

¹²⁵ PŘ 15, 1938, č. 29 z 20. 7., s. 464, Listárna redakce.

¹²⁶ PŘ 15, 1938, č. 13 z 30. 3., s. 206–208, Soudce Lynch v Evropě. – Úvahy Jesenské o osudu rumunských a maďarských židů si mohl čtenář doplnit i dalšími informacemi z článku Josefa Krejčího Ochránci čisté rasy. PŘ 15, 1938, č. 18 ze 4. 5., s. 275–276.

ších židů a Židů, konkrétně o drancování židovských obchodů, kanceláří a bytů podle pečlivě připraveného seznamu, o bojkotu židovských obchodů, o násilí na židovských cestujících v tramvajích a autobusech, o vnucených degradujících zaměstnáních (vídeňští židé a Židé byli určeni k mytí chodníků a záchodů v nacistických kasárnách, k mytí nákladních vojenských automobilů). Pro židy a Židy v Československu (a samozřejmě nejen pro ně) měl autor výmluvný vzkaz: „*At si svět uvědomí, co očekává poražené.*“¹²⁷ V červenci roku 1938 pak Přítomností proběhla zpráva o zavlékání vídeňských židů a Židů do Dachau.¹²⁸ Ve stejném měsíci otiskla Přítomnost také reportáž Jesenské o židovských bědných poutnících Evropou, několik volně navazujících příběhů proložených vlastními úvahami, napsaných pod bezprostředním dojmem nové emigrační vlny rakouských židů. Tentokrát Jesenská znovu upozornila zejména na problém uprchlíků, ve své podstatě neřešitelný československými úřady. Především se ale věnovala znepokojující otázce přijetí antisemitismu nežidy v Rakousku a formám ničení jejich židovských spoluobčanů: těžkou manuální prací, společenskou izolací (zákazem vstupu do vídeňských sadů, označením nežidovských a židovských laviček v předměstských parčících, řízeným vznikem nežidovských a židovských domů, vypovídáním z kaváren, kin, zákazem návštěv divadel, cestování), psychickým trýzněním (prohlídkami bytů, ponižováním židovských chodců), ekonomickou likvidací (ruinováním a nuceným „prodejem“ majetku, krádežemi cenností, árizováním židovských podniků a obchodů), deportacemi do koncentračních táborů, formám vedoucím ke zvýšenému počtu sebevražd. Zároveň ovšem Jesenská vyzdvihla i aktivní židovskou reakci na vnucenou situaci: úporné přeškolování židovské mládeže a silnou, přes hranice států sahající židovskou solidaritu, podle Jesenské vyrůstající z nepřekonaného židovského pocitu permanentního ohrožení. Východisko ze současného stavu přitom autorka – přes velký respekt k Palestině – viděla v naprostém splynutí židů s národy, v nichž dlouhá staletí žili. Zároveň ovšem vyslovila pochybnost o tom, že židé tuto možnost dostanou.¹²⁹ Ve srovnání s vídeňským antisemitismem, podle pozorovatelů nejkruťější podobou soudobé protizidovské nenávisti, mohly pak politické výroky českého národněsocialistického politika a žurnalisty Jiřího Stříbrného, navíc pěstujícího osobní přátelství s mnoha židy, docela

¹²⁷ Př 15, 1938, č. 13 ze 30. 3., s. 200–202; citát na s. 202.

¹²⁸ Př 15, 1938, č. 29 z 20. 7., s. 464.

¹²⁹ Př 15, 1938, č. 30 z 27. 7., s. 477–479, Statisíce hledající zemi nikoho. Přetisk reportáže viz Jesenská, Milena: *Nad naše síly, Češi, židé a Němci 1937–1939*. Praha 1997, s. 59–70.

pochopitelně působit jako kavárenská historka pro pobavení.¹³⁰ Naopak obavy vzbuzoval další prudký nárůst protizidovské nevráživosti v severočeském pohraničí s většinovým německým obyvatelstvem. Jak působivě dokládala Milena Jesenská, programový antisemitský bojkot tu ničil pracovní i lidskou existenci židovských spoluobčanů¹³¹ a i ti nejvzdělanější čeští Němci se tomuto společenskému pnutí nebránili¹³².

Výroční sjezd nacionálněsocialistické strany v Norimberku (5.–12. září 1938) a Mnichovská dohoda (30. září 1938) daly novou tvář i Přítomnosti. Za oficiální, i když ne vždy dodržovanou, strategii týdeníku byla vyhlášena „politika nacionálního egoismu“.¹³³ Otázku vyhnaných Čechů a židů z pohraničí již Peroutka „nemohl zodpovědět“.¹³⁴ V tomto novém rámci se politické téma židů a Židů zúžilo na snadno průchodnou informaci o prodeji severočeského Petschkova důlního impéria Živnostenské bance, tedy českému kapitálu, a likvidaci pražské Petschkovy banky, sídlící v Petschkově paláci. S neskrývaným oceněním se přitom Přítomnost rozepsala o příčinách včasné informovanosti rodiny a o jejím příslovečném slušném a vstřícném zacházení s personálem (propuštěným zaměstnancům banky byl vyplacen dopředu roční plat).¹³⁵ Hodnocení událostí „křišťálové noci“ z 9. na 10. listopad 1938 však na stránkách Přítomnosti již prostor nedostalo. Podzim roku 1938 tak jasně ukázal hranice demokratického tisku, jakým Přítomnost i z hlediska úsilí objektivně informovat o židech a Židech, byla.

Objektivní zprávy o životních podmínkách židů (Židů) v Německu a v Rakousku, respektive o stále těsnějších hranicích, do nichž byl jejich osud sevřen, i když s ohledem na cenzuru podávané formou přebírání zpráv významných světových agentur, bylo možno získat především pro-

¹³⁰ PŘ 15, 1938, č. 20 z 18. 5., s. 308, Pan Stříbrný a židé, podepsáno šifrou V. K-ý.

¹³¹ PŘ 15, 1938, č. 22 z 1. 6., s. 338–339, Anšlus nebude. Přetisk reportáže viz Jesenská, Milena: *Nad naše síly...*, c. d., s. 31–41, respektive s. 35–37.

¹³² Srov. Jesenská, Milena: *Statistice hledající zemi nikoho*, c. d., s. 62–63.

¹³³ PŘ 15, 1938, č. 40 z 5. 10., s. 626, výrok Ferdinanda Peroutky.

¹³⁴ Srov. PŘ 15, 1938, č. 40 z 5. 10., s. 640. – Jiný autor se o exodu, respektive o řetězu vyhnání, vyslovil jako o „válce jinými prostředky“. PŘ 15, 1938, č. 37 ze 14. 9., s. 582, pseudonym Spectator (?). – Roku 1938 bilingvní pražský žid Pavel Eisner, skrytý pod pseudonymem Homo Ferus, odsoudil mýtus o árijské rase. Zároveň se přihlásil k českému národu, který byl, stejně jako Židé, pokládán německou nacionálněsocialistickou ideologií za méněcenný. Homo Ferus, příslušník středoevropských divochů: *Divoši ve střední Evropě. Mýtus rasistů o nás*. Praha 1938.

¹³⁵ PŘ 15, 1938, č. 52 z 29. 12., s. 822; dále viz č. 33 ze 17. 8., s. 520, Kříž, Karel: *Henlein, vůdce do bídy*. – K prodeji srov. Kosatík, Pavel: *Bankéř první republiky, Život dr. Jaroslava Preisse*. Praha 1996, s. 153–155.

střednictvím Lidových novin.¹³⁶ Ostatní pravicová periodika se začala rychle antisemitsky zabarvovat.¹³⁷ V této nelehké době se Přítomnost soustředila hlavně na otázku uprchlíků, byť již pouze v duchu závěrečných vět z článku Mileny Jesenské V zemi nikoho z 29. prosince 1938. V emocionálně laděné reportáži vykreslila česká novinářka obdivný portrét Marie Schmolkové, předsedkyně centrálního komitétu pro uprchlíky. Po něm následovala výstižná úvaha o složité identitě asimilovaných židů a emocionální vylíčení přestálých otřesných životních podmínek židovských vyhnanců ocitajících se podél československé hranice (se zdůrazněným přítomnosti nediferencovaného lidského soucitu)¹³⁸ završená těmito větami: „Není to naše vina, že zažili u nás mnoho zlého. Dokud jsme měli

¹³⁶ Lidové noviny, jedna z významných demokratických institucí, přinášely velmi podrobné zprávy o protizidovských represích i po Mnichově. Jejich čtenář získal pravdivou představu o tzv. křišťálové noci, údajně odvetě za vraždu Ernsta von Rath, tajemníka německého velvyslanectví v Paříži, synem vyhnaných německých židů z Hannoveru. Údaje z agenturních zdrojů i neověřené informace vypovídaly o plenění synagog v Berlíně, Norimberku, Mnichově a Vídni a v dalších městech, o rozbíjení výkladů židovských obchodů (s ilustracním dodatkem, že nedošlo k rozkradení zboží), o vytloukání oken v bytech obývaných židy a o zavlékání rakouských židů do nového koncentračního tábora Mauthausen (v provozu byl od srpna 1938 – poznámka BS) či jejich dobrovolným odchodem ze světa. (Srov. *Lidové noviny* 46, 1938, č. 568 z 11. 11., s. 1, V Německu hoří synagogy; č. 569 z 11. 11., Odveta za pařížský atentát; o „křišťálové noci“ v Berlíně srov. Buffet, Cyril: *Berlín*, c. d., s. 294.) Jakoukoliv iluzi o říšskoněmeckém vztahu k domácím židům rozptýloval i následný Goebbelsův projev o řešení tzv. židovské otázky (*Lidové noviny* 46, 1938, č. 573 ze 14. 11., s. 1, Goebbelsův projev o židech), obdobně jako vysoké finanční pokuty uložené německým židům (tamtéž), neschopným je splácet, a proto nuceným prodávat svůj majetek pod cenu (srov. *Lidové noviny* 46, 1939, č. 632 z 16. 12., s. 3, Němečtí židé nestačí platit, Potíže s vybíráním pokuty). Stejně mohly působit zprávy o zveřejňovaných nacistických statistikách tzv. židovského majetku (*Lidové noviny* 46, 1938, č. 582 z 18. 11., s. 1, Jmění židů v Německu). – Paralelně informovaly Lidové noviny o postupujícím protizidovském zákonodárství v Německu (*Lidové noviny* 46, 1938, č. 612 z 5. 12., s. 2, Co bylo židům v Německu zakázáno), ale i v Itálii, Maďarsku i o antisemitismu, s nímž se setkali židovští uprchlíci v Mexiku (*Lidové noviny* 46, 1938, č. 555 ze 4. 11., s. 3, Mexiko vypovídá židovské přistěhoválce). Jako cíl protizidovské strategie označovalo úřední prohlášení jejich vystěhování z Německa (srov. *Lidové noviny* 46, 1938, č. 626 z 13. 12., s. 3, Všichni židé z Německa?). Na jeho pozadí byli čtenáři Lidových novin pečlivě informováni o všech dalších aktech vylučování židů (Židů) z občanského a hospodářského života Třetí říše i o zřizování tamějších vlastních židovských kulturních institucí (kin) a obchodů (viz např. *Lidové noviny* 46, 1938, č. 641 z 21. 12., s. 3).

¹³⁷ Souhrnně srov. zejména Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát, Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997, s. 103–119. – Projevy antisemitismu v čase druhé republiky v denících Venkov a Večer, svázaných s agrární stranou, popsal Petr Bednařík. Týž, *Antisemitismus v denících Venkov a Večer v období druhé republiky*. Krejčová, Helena a Svobodová, Jana (edit.): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*. Praha 1998, s. 123–140. – K radikalizaci antisemitismu Jiřího Stříbrného srov. souhrnně Pasák, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a Kolaborace 1939–1945*. Praha 1999, s. 221. – Tamtéž viz i protizidovské akce připravované českými fašisty /s. 222 a s. 226, dále viz 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239/.

¹³⁸ V zemi nikoho. Jesenská, Milena: *Nad naše síly, Češi, Židé a Němci 1937–1938*, c. d., s. 154–159.

*sami nepobořený dům, byli jsme pohostinní a laskaví. Dnes jim můžeme přát jenom nový a dobrý život někde daleko. A přejme jim ho z celého srdce.*¹³⁹ V rozmezí ledna až poloviny března roku 1939 pak otiskovala Přítomnost dopisy židovských emigrantů informujících o úskalích života ve vzdálených zemích,¹⁴⁰ případně příspěvky vybavující potenciální emigranty radami, jak se chovat v cílových zemích, aby proti sobě neobrátili negativní pozornost místního obyvatelstva.¹⁴¹ V stále obtížnější situaci věnoval týdeník pozornost také zprostředkování pravdivého obrazu Palestiny, k níž se upíraly naděje mnohých československých Židů.¹⁴²

Krise Přítomnosti v oblasti židovské tematiky vyvrcholila až na počátku roku 1939. Přesto však obvinění Peroutky z antisemitských postojů je výslednicí nepromyšlení problémů. Na druhé straně nelze ale nevidět, nebo dokonce záměrně zastírat nacionální egoismus podpořený nesmírným tlakem osobností z řad českožidovských asimilantů. Ten totiž přivedl unaveného šéfredaktora k aktům, které mohou být bez detailnějšího posouzení (vytrženy z časového kontextu) příčinou zcela oprávněného zařazení Peroutky mezi osobnosti, „jež dokonce nacistické pronásledování židů v třicátých letech podpořily.“¹⁴³ A je samozřejmě pravda, že vyhýbání se kritické

¹³⁹ Tamtéž, s. 159.

¹⁴⁰ Např. emigrant, který žil v Austrálii, upozorňoval na tvrdší konkurenci v zaměstnání, kulturní šok z jazyka, z odlišných přírodních podmínek (teploty, obtížných zvířat), z jinosti životního stylu (zvláště byla pocíťována absence kaváren – pro Středoevropana přirozených středisek společenského života – a finanční nedostupnost držení si služek). Srov. *Př 16*, 1939, č. 1 ze 4. 1., s. 4–5, Z dopisů nejnovějších emigrantů.

¹⁴¹ Josef Pachta upozorňoval na meze pomoci židovským emigrantům ze strany britské vlády i na utilitární rozměr této akce (vytvoření nových pracovních příležitostí pro anglické dělníky díky kapitálovým investicím židů z Německa, Rakouska a Československa). Zároveň seznámil čtenáře s některými zásadami chování přistěhovalce, jak je formuloval londýnský výbor pro pomoc německým uprchlíkům a židovské náboženské obce. Vydaná brožura varovala před přílišnou dotěrností, používáním němčiny, hlučným chováním a nápadným oblečením (pestrými kravatami, drahými kožichy). Obavy před britským antisemitismem vedl židovské náboženské obce k směřování emigrace k podpoře ze zdrojů židovské náboženské obce. Srov. Pachta, Josef: Jak se má žid – emigrant chovat v Anglii. *Př 16*, 1939, č. 7 z 15.2., s. 109–111.

¹⁴² Např. otiskla Přítomnost výběr z knihy *Palestinské noci* (maďarský spisovatel Ladislav Farago), objektivně ukazující napětí mezi Araby a Židy v Palestině. Viz *Př 16*, 1939, č. 2 z 11. 1., s. 25 a d. – L. Novotný pak informoval o arabsko-židovském konfliktu v této oblasti, o eskalaci arabského nacionalismu a o problematice, respektive dvojaké a tvrdě pragmatické (v konečném důsledku spíše proarabské) roli, jakou tu sehrávala a sehrává Velká Británie. *Týž*, Co se skrývá za palestinskou konferencí? *Př 16*, 1939, č. 8 z 22. 2., s. 118–120.

¹⁴³ Hahnová, Eva: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. 2. vydání. Ústí nad Labem 1999, s. 207. – Zároveň však nelze ani přehlédnout Peroutkův postoj k nečeským židům (Židům), který v úvodníku *Přítomnosti* (22. února 1939) vykázal některé rysy typické pro český národní antisemitismus. Toto přehlédnutí srov. např. Ve vztahu k minoritám česká inteligence občas selhává tvrdí v rozhovoru pro LN o dějinách židovské komunity a českém antisemitismu historička Helena Krejčová. *Lidové noviny* 6. května 1999, s. 22.

vědecké diskusi o této součásti Peroutkova díla, podle mého soudu jeho integrální složce, ne nějakém vybočení z celkové linie, záměrné mlčení, zcela právem kritizované zvláště Evou Hahnovou v její inspirativní knize *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*,¹⁴⁴ ve svém konečném důsledku české společnosti pouze ubližuje. Přesto jsem přesvědčena, že zmíněná reflexe Peroutkova veřejně projeveného názoru na židy je rušivá v prvé řadě pro předkládaný obraz časového českožidovské hnutí; představa českých židů snažících se ochránit za pomoci obětování německých (a taky českoněmeckých) židů i sionistů, kterou si za okamžik rekonstruuje, se zdá být pro přijetí velmi náročná. V Peroutkově případě jde totiž o popularizaci takto založené českožidovské strategie, respektive o snahu odvrátit nebezpečí nacistického a stále silícího českého antisemitismu od židovské součásti českého národa. Samozřejmě že nelze přitom přehlédnout ani intimní rozměr problému; Peroutkovi v tuto chvíli zosobňovali krajně ohrožené české židovstvo (a Peroutka vidí nebezpečí zcela zřetelně)¹⁴⁵ spolupracovníci Přítomnosti, jeho přátelé, jimž se snažil ulehčit. Karel Poláček, nakladatel Julius Fürth (Firt), František Langer, Edmond Konrád publikovali v Přítomnosti nerušeně až do jara roku 1939.¹⁴⁶

Vnitřní oprávnění k uplatnění omezeného nacionálního principu při ochraně židů čerpal šéfredaktor Přítomnosti na počátku roku 1939 ovšem prvořadě z momentálního pomnichovského osudu ohroženého českého národa.¹⁴⁷ Tehdy se v myšlení českožidovské a české společnosti naplno

¹⁴⁴ Hahnová, Eva: *Sudetoněmecký problém ...*, c. d., s. 208.

¹⁴⁵ Tehdy již bylo Peroutkovi zcela zřejmé, že neurčitý bod o židovské otázce v pracovním programu *Heranovy vlády* (prosinec 1938), jejíž vztah k realizaci protizidovských opatření právem označil Tomáš Pasák jako zdrženlivý (týž, *Český fašismus ...*, c. d., s. 226), bod slibující ne nepřátelský poměr státu k starousedlým židům s tzv. pozitivním vztahem k potřebám státu a jeho národu, bude brzy nahrazen. Ostatně – brzy na to v Přítomnosti v polokolaborantském článku upozornil František Novotný na tu skutečnost, že německé vysoké školy na našem území předešly československá nařízení a „*poárijštily se*“. Novotný, František: *Německé vysoké školy v Praze. Př 16, 1939, č. 10 z 8. 3., s. 157–159.* – Stále však existovala naděje, že řešení tzv. židovské otázky nebude mít rasový základ. Povzbuzovala i interpretace řešení poměru státu k židům v Maďarsku, domněle vlastního. Srov. Sedlák, J.: *Maďarské řešení židovské otázky. Př 16, 1939, č. 10 z 8. 3., s. 150.*

¹⁴⁶ Edmond Konrád publikoval v Přítomnosti ještě na konci dubna 1939, František Langer na konci února, Julius Fürth a Karel Poláček na počátku února téhož roku.

¹⁴⁷ V této chvíli Peroutka hodnotil období první republiky jako „*zlatou dobu českého národa*“, zároveň však vybízel k pozitivní práci v obtížnějších podmínkách. „*Je dnes také den a také nyní chtějí stát a národ a my všichni žít,*“ napsal v prosinci roku 1938, v souvislosti se sestavením nové vlády, v níž shledával – především zásluhou odborné a morální autority prezidenta Emila Háchy – záruku pořádku a zákonitosti (*Lidové noviny* 46, 1938, č. 611 ze 4. 12., s. 1). Zároveň se plně ztotožnil s rozhodnutím prezidenta Beneše (abdikoval 5. října

oživil těsný, hluboce zakořeněný vztah mezi němectvím a židovstvím, respektive stereotyp německého žida jako germanizátora českého lidu. Pro český nacionalismus, uměle zbavený nejdůležitější integrální součásti – teze o německém nepříteli,¹⁴⁸ se změnil portrét domácího německožidovského protivníka, jehož odsudek souzněl se zájmem prosakující nacistické propagandy, na prvořadý (tedy ne již zesilující) formotvorný prvek. Naši němečtí židé – stále méně odlišovaní od říšskoněmeckých – se tak ocitli v roli hlavního ventilu nacionalistických nálad, ale i v roli obětího beránka.

V polovině ledna roku 1939 nastoupila Peroutkova Přítomnost cestu odvracení německé pozornosti od českého židovstva zdůrazňováním jejich češtví a bagatelizováním českožidovského významu pro minulost i současnou českou společnost. Poprvé se o to pokusil Eduard Bass článkem Židé v českém tisku. Novinář ze školy Lidových novin, který odstartoval svou kabaretní dráhu recitacemi poezie Františka Gellnera,¹⁴⁹ zde bezprostředně reagoval na soupis židovských žurnalistů v českém tisku, rozšiřovaný říšskoněmeckou publicistikou. Jejím cílem bylo přesvědčit veřejnost o monopolním postavení Židovstva v této sféře a vyvolat jistá „obranná“ opatření. Taktizující Bass poukázal na typy omylů v seznamu, aby posléze mohl tvrdit, že český tisk je „odjakživa a... podnes ve svém celku nejárijštější ze vši publicistiky evropské... tak v rukou árijských, že kdyby naši židé sami vydávali svůj deník, byla by značná část redakce, a nikoli na místech podřízených, obsazena árijci... České noviny mají tak nepatrnou účast židů jako české divadlo. Kdo česky vidí a česky mluví, nebude klamat sama sebe voláním

1938) – spojenci opuštěný demokratický stát ve střední Evropě neměl podle něho jinou možnost než přijmout mnichovský verdikt. Ve chvíli, kdy narůstala pozice krajní pravice, kdy vláda budovala dobrý vztah k Třetí říši a kdy o československém vývoji rozhodovaly především vnější mocenské poměry, přináší Peroutka své teze popírající zřejmě stále většinové občanské české mínění: Beneš neprohospodařil ušlechtilé národní vědomí a národní jednotu, respektive vůli k obraně, ale ochránil český národ před hrdinskou sebevraždou. Ve prospěch Benešova problematického rozhodnutí hovořilo podle Peroutky zhroucení versailleského systému a důvody vojenské strategie; je zajímavé, že realitu sovětské pomoci neodmítl z vlastních ideologických důvodů (pouze se odvolal na Benešovu reflexi úspěšné protibolševické strategie Třetí říše), ale z důvodů možnosti vzdálené armády. Zklamání z postoje Francie vyvažoval příliv proruských sympatií. Realisticky naopak hodnotil Peroutka důsledky pravděpodobné vzpoury sudetských Němců v případném československo-říšskoněmeckém konfliktu. Srov. *Př 16*, 1939, č. 1 ze 4. 1., s. 1–2; č. 2 z 11. 1., s. 21–22; č. 3 z 18. 1., s. 37–39, Kdyby vypukla válka...

¹⁴⁸ K proměně obrazu Němce a Německa za druhé republiky srov. Rataj, Jan: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*. Křen, Jan a Broklová, Eva: (edit.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998, s. 168–191. Dále viz Rataj, Jan: *Proměny českého nacionalismu v druhé republice. Historický obzor 2*, 1994, s. 148.

¹⁴⁹ *Lexikon české literatury*, 1 A – G, Forst, Vladimír (edit.). Praha 1985, s. 155.

po oárijštění. Těch několik neárijců, kteří v denním tisku našem slouží, nerozhoduje o jeho povaze. V několika případech by byl jejich odchod dokonce oslabením nejen novin, ale i jejich českosti“.¹⁵⁰ Vlastní české společnosti připomínal Bass, sám v zajetí mnoha stereotypních představ o židech,¹⁵¹ nedocenitelný přínos vynikajících žurnalistů židovského původu – horoucích Čechů – pro český tisk (Jan Münzer a Josef Penížek formovali mladočeské Národní listy, Alfons Šťastný agrární tisk, Adolf Stránský Lidové noviny). Tuto službu české kultuře umocňoval tradiční tezí českožidovského hnutí – s nevládnoucím českým národem a provinčním českým tiskem se spojovali pouze židé, kteří cítili upřímně česky; ctižádostiví kariéristé dali přednost Vídni.¹⁵²

Druhou snahou ochránit české židy byl Peroutkův úvodník Češi, Němci a židé z 22. února 1939, jímž podle Hahnové šéfredaktor Přítomnosti „vyjádřil... jednoznačně a veřejně své pochopení pro antipatii německých nacistů vůči židům“, jejich „pronásledování... v Německu... nepovažoval za hodné kritiky... Jeho antipatie nepatřily jenom židům v Německu, ale i německy mluvícím židům v Československu... Charakterizoval je totiž jako ‚nástroj germanizace‘ rakouské vlády a přiřkl jim částečnou odpovědnost za mnichovskou dohodu...“¹⁵³ Mám za to, že pro objektivní výklad Peroutkova kontroverzního příspěvku je v prvé řadě nutno pochopit strukturu článku, který měl vlastně začínat posledním odstavcem. Ve chvíli, kdy se vláda rozhodla řešit tzv. židovskou otázku vystěhováním židů (10. ledna 1939), kdy projednala opatření ve vztahu k státním zaměstnancům židovského původu (27. ledna) a provedla celou řadu protižidovských opatření, v okamžiku nárůstu antisemitismu zdola¹⁵⁴ provokovaného agresivní propagandou¹⁵⁵, přede-

¹⁵⁰ Př 16, 1939, č. 3 z 18.1., s. 36, 37, Bass, Eduard: Židé v českém tisku. – Cestu bagatelizování židovského významu v zemědělství, bankách a průmyslu nastoupila ve svých počátcích – přes nesouhlas fašistů a konzervativní pravice – také Beranova vláda. Srov. Rataj, Jan: Proměny českého nacionalismu ..., c. d., s. 44.

¹⁵¹ Bass pokládal židy za vrozeně ctižádostivé. Přičítal jim sklon k dokonalosti, touhu po prestižním postavení, pohotovost, umění adaptability, fantazii, vtip, synysl pro životní realitu, ekonomickou skutečnost a pro dobovou potřebu. Zda se stanou s touto výbavou ideálními novináři nebo „šmoky“, záleželo podle něho na jejich osobním charakteru. Tamtéž, s. 36.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Hahnová, Eva: Sudetoněmecký problém..., c. d., s. 207 a 208. – Viz i Schmidt-Hartmanová (Hahnová), Eva: Zastírání a zlehčování faktů: konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a sudetoněmeckých publikací. In: Řezanková, Ivona a Kural, Václav (edit.): Cesta do katastrofy, Československo-německé vztahy 1938–1947, Praha 1993, s. 107.

¹⁵⁴ Viz Rataj, Jan: O autoritativní národní stát, c. d., s. 115, 116, 117, 118.

¹⁵⁵ Souhrnně tamtéž, s. 102–115.

vším však tváří v tvář silicímu vlivu Německé říše na Československou republiku Peroutka uvedl: „... *Pokládám za fakt, že židovská otázka měla jinou podobu v našem a v německém prostředí, a že se z toho musí vykládat i odlišný přízvuk, se kterým o ní my a Němci mluvíme. Poněvadž se blíží asi chvíle, kdy mezi Čechy a Němci bude zahájen dialog o židovských věcech, myslím, že tato odlišnost měla by být předem vyložena.*“¹⁵⁶ Předchozí výklad této jinakosti, zřejmý již v tónu vášnivé německé a střizlivé české protižidovské argumentace,¹⁵⁷ Peroutka opíral o svou definici (v jeho terminologii pravidlo) antisemitismu jako důsledku nepoměrného procentuálního zastoupení židů ve většinové kultuře, konkrétně v německé literatuře a žurnalistice.¹⁵⁸ S pomocí této teze – mimořádnou roli německých židů v žurnalistice a ve všech oblastech kultury konstatovala ostatně také soudobá historická literatura¹⁵⁹ – v podstatě geniálně předpověděl i poválečný antisemitismus v USA a v SSSR¹⁶⁰. Zároveň ho – inspirovaného názory Karla Havlíčka Borovského – však dovedla k souhlasu s názorem, že německožidovští spisovatelé odchýlili němčinu od její klasické podoby. Přestože Peroutka statečně připomněl vynikající službu německé literatuře, službu, kterou vykonali Heinrich Heine a Karl Kraus, v Třetí říši samozřejmě nežádoucí, přebral pro tyto řádky – snad z taktických příčin – antisemitskou rétoriku, v přítomném okamžiku zvláště odpudivou. „*Každý organismus brání se otravě cizí látkou. Lze předpokládat, že roztok židovského elementu v německém životě byl tak silný, že na to německý organismus reagoval jako na otravu... Styl židovského německého spisovatele hlavně v době expresionismu podobal se břechce, ve které plavou neznámé substance, styl pak typického německého žurnalisty, který dovedl udělat fejeton ze všeho na světě, páchl na dálku jako pomáda. Řekne-li někdo, že jejich působením němčina ztrácela formu, že jí měkly kosti a klouby, nelze proti tomu polemizovat, zejména ti Češi proti tomu nemohou polemizovat, kteří již kdysi se odvraceli od této podoby německé literatury, od tohoto pestrého a nejistého majetku a dívali se směrem k literatuře anglické, odkud očekávali závan posilujícího, svěžího vzduchu“*, uvažoval Peroutka.¹⁶¹ Druhou hlavní

¹⁵⁶ Peroutka, F.: Češi, Němci a židé. *Př* 16, 1939, č. 8 z 22, 2., s. 114.

¹⁵⁷ „*Němec – stokrát jsem to slyšel – mluví s nezkrutným hněvem. Čech, i když se sám hlásí k antisemitismu, mluví o tom úšejí, klidněji... Mluvil jsem s Němci, kteří se prohlušovali za liberály; přišla-li však řeč na židovskou otázku, rozohřívávali se více než i ti Češi, kteří se předem prohlušovali za požtrače židů,*“ psal Peroutka. *Týž, Češi, Němci a židé*, c. čl., s. 113.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 113.

¹⁵⁹ Winkler, Heinrich August: Německá společnost Výmarské republiky a antisemitismus.

In: Martin, Bernd a Schulín, Ernst (edit.), *Židovská menšina...*, c. d., s. 256.

¹⁶⁰ Peroutka, F.: Češi, Němci, židé, c. čl., s. 114.

¹⁶¹ *Tamtéž*, s. 113.

příčinu odlišného německého a rakouského přístupu k židům shledával šéfredaktor Přítomnosti zcela realisticky – a opět v souladu s tezemi soudobé historiografie¹⁶² – v rakouském i říšskoněmeckém otřesu z poválečné inflace. „Mluvil jsem jednou s Němcem, který zachovával obdivuhodný klid, dokud nepřišla řeč na židovskou otázku. Řekl jsem mu: ‚Židovské matky u nás teď pláčou, když se jim rodí děti.‘ ‚Také v Německu,‘ odpověděl, ‚plakaly německé matky, když se jim rodily děti; bylo to za inflace,‘“ vzpomněl si Peroutka.¹⁶³ Třetí rozdíl mezi Němci a Čechy v pohledu na židovské spoluobčany pak viděl v berlínské a vídeňské reflexi jinakých židovských imigrantů z východu. I zde měl Peroutka pravdu; reakce domácího obyvatelstva na tyto relativně početné, sociálně slabé ortodoxní skupiny Židů měly skutečně ve své většině charakter zášti.¹⁶⁴ S šéfredaktorem lze souhlasit ovšem i v tom, že bylo velmi těžké obvinít obyčejné Rakušany a Němce za nenávisť židovských podnikatelů, kteří zbohatli za inflace.¹⁶⁵ Deficit vzorové demokracie bych viděla jinde; zjevně kalkulující Peroutka sice bystře vysvětlil některé příčiny úspěchů říšskoněmeckého a rakouského antisemitismu, ale samotný jev neodsoudil, respektive už nemohl veřejně odsoudit. Mimo jeho obzor ležela i otázka, kdo a proč vytvořil problém východožidovských imigrantů, právě tak jako problém židovské viny za inflaci atd. A s tezí o škodlivém vlivu německožidovských spisovatelů a žurnalistů na německý jazyk se Peroutka dokonce ztotožnil. Přestože (anebo právě proto že) věděl, že ji s oblibou využívá časová antisemitská propaganda, dodal: „Je věcí Němců samých, jak to chtějí posuzovat ze stanoviska svého národního bytí.“¹⁶⁶

Aktivní rezignace na posuzování německého vztahu k židům byla ovšem ještě doplněna manifestačním zřeknutím se domácích německých židů. V čase národního ohrožení zdůvodnil Peroutka, elitní představitel meziválečné československé demokracie, morální základ nezájmu o německožidovské spoluobčany (nikoli ovšem souhlas s opatřeními proti nim) způsobem typickým pro tradiční český a českožidovský nacionalismus; němečtí židé byli v této kritické chvíli staronově označeni za pionýry germanizace, aktuálně za viníky vyšších územních ztrát pomnichovského

¹⁶² Winkler, Heinrich August: *Německá společnost...*, c. d., s. 257.

¹⁶³ F. Peroutka, *Češi, Němci, židé*, c. čl., s. 114.

¹⁶⁴ K říšskoněmecké antisemitské propagandě proti nim, k reakcím německožidovských asimilantů srov. Winkler, Heinrich August: *Německá společnost...*, c. d., s. 254, 255.

¹⁶⁵ „Je těžko chtít zasednout na soudnou stolicí nad lidem, který to snášel s lhostejností,“ vyjádřil se F. Peroutka, *Češi, Němci, židé*, c. čl., s. 114.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 113.

Československa (ne ovšem za fakt mnichovských jednání). „V Rakousko-Uhersku spojili se bohatí a dopředu spějící židé s Němci a Maďary proti nám. Němečtí židovští žurnalisté využívali všeho svého nemalého umu proti naší věci. Věru nemáme žádnou příčinu být vděčnými německým židům, ani povinnost je ochraňovat... bohatí němečtí židé ochotně sloužili rakouské vládě jako nástroj germanizace; kdyby nebylo této jejich činnosti, nebyla by ani mnichovská konference od nás oddělila tolik území, poněvadž by v některých okresech nebylo tak pokleslo procento lidí hlásících se k českému jazyku. Přitažlivé síly bohatého a vyspělého německého národa odsály židovské živly od nás...“, objasňoval Peroutka.¹⁶⁷

Z pozadí tohoto stereotypu protičeského jednání německých židů za Rakousko-Uherska i za první republiky vystupoval účelový obraz českých židů jako těch, kteří zvolili svůj příklon k českému národu z přirozeného citu, ne z konjunktury. Tuto tezi, zpopularizovanou českožidovským hnutím, doplnil Peroutka záměrným bagatelizováním významu českých židů, v kontrastu s německými údajně nepočtené a vesměs sociálně slabé, nevlivné, vysoce asimilované skupiny, nevyvolávající antisemitské pnutí, pro českou kulturu. „Na sto německých židovských literátů nebo novinářů přicházeli u nás sotva jeden český židovský. Německé divadlo a film byly v určité době na všech předních místech ovládány lidmi židovského původu. My měli jediného židovského herce. Proto u nás nebylo právě půdy pro vznik kulturního antisemitismu. Na to byla účast židů na naší kultuře příliš nepatrná, všechna jejich činnost nemohla zastřít nebo zmást naše základní české rysy; mimo to byli naši čeští židovští spisovatelé a novináři daleko asimilovanější svému prostředí než němečtí, nežili v prostoru tak vzduchoprázdném; ti z nich, kteří to někam přivedli, napojili se českým duchem a mohli naši kosmopolitické avantgardě dokonce někdy sloužit za vzor češství... poměry u nás jsou takové, že naši řeč nekazí židé, ale večerníky, a že, když někdy myslíme špatně, jsou to ryze české a árijské chyby... my jsme si v kultuře vždy žili svým vlastním způsobem. Proto je nám snadno mluvit v tomto punktu o židovské otázce bez hněvu: v kultuře jsme skrze židy neutrpěli žádných škod... Českých židů tedy bylo mezi námi tak málo, že nemohli mít vliv na naše osudy; jejich poměr byl poměrný počet k prostředí... proto se díváme na židovskou otázku klidně, proto v minulosti ani žádná agitace nezpůsobila, aby u nás vyrostla silná antisemitská strana...“, psal Peroutka.¹⁶⁸ Ve snaze pomoci Čechům židovského původu, podle jeho slov spravedlivě oddělit věc českých židů od německých, respektive

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 114.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 113, 114.

ochránit české židy od nacistického i českého antisemitismu za pomoci probuzení pocitu celočeské solidarity i taktizování, se ovšem dostal do pasti. Idea, že se právní ghetto kolem českých židů zcela neuzavře, pokud se Češi (včetně českých židů) nebudou starat o německožidovský osud a pokud posílí svou národní souvztažnost, vycházela z ireálných vnějších i vnitřních možností české společnosti.

Přes jasnou tendenci článku ulehčit českožidovské společnosti nebyl Peroutka ani tentokrát pochopen. V odpovědi na dopisy židovských čtenářů musel otevřeně formulovat účel své úvahy, především ale jasněji vysvětlit aktuální sobecký vztah pochroumané československé demokracie vůči německým židům. „... pokud se německých židů týká, je to věc podle našeho citu tragická, ale nad naše síly; přihlásili se dobrovolně k německému národu, což znamená v posledních důsledcích, že se zavázali přijmout osud, který jim tento národ uloží; my jsme příliš slabí, abychom se mísili do onoho vyrovnávání, které nastalo mezi německým národem a jeho židy; i tam, kde litujeme, nemůžeme pomoci;“ psal roztrpčený Peroutka. V případě domácích německých židů doplnil jejich definici jako nástroje germanizace.¹⁶⁹ Teorie nevinu českého národa za Mnichov, respektive viny Francie a Velké Británie, kterou šéfredaktor zastával, dala podle něho Čechům morální právo odmítat kritiku těchto států na adresu československého poměru k židům. Jak bude židovská otázka u nás řešena, určil podle Peroutky totiž právě Chamberlain a Daladier. „...jsme-li imunní vůči německému vlivu nebo nejsme, to je věc, kterou si musíte vyjednat spíše s p. Chamberlainem než s námi, není nám nyní dovoleno být tak dokonale imunní, abychom tím svůj stát ohrožovali,“ razil cestu pragmatických ústupků silnému Německu s cílem národního přežití.¹⁷⁰ V závěru pak potenciálním emigrantům připomínal dřívější liberální postoj meziválečného demokratického Československa vůči židům a varoval je před nebezpečím diskreditace druhé republiky z těchto pozic: „...rozejdete-li se odtud do cizích zemí, mluvejte o nás spravedlivě, vzpomeňte na celou minulost a v přítomnosti rozlišujte přesně, co skutečně patří na naše konto; nezapomínejte, že jsme nyní národem, který těžce, nejtíže ze všech národů na světě bojuje o své bytí; kdybyste, až se dostanete ven, náš národ pomlouvali a kdyby to mělo mít vliv na hospodářské styky mezi námi a některými zeměmi, jistě byste udělali nejhorší, co můžete pro řešení židovské otázky u nás.“¹⁷¹ Již před 15. březnem 1939 se tedy Přítomnost, před Mnichovem

¹⁶⁹ Př 16, 1939, č. 9 z 1. 3., s. 144, Listárna redakce, Češi, Němci a židé.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

týdeník vysoké politické kultury, vyjadřující názory liberální hradní fronty, nyní těžko uhýbající pravidelné cenzuře, dostala i pro svůj veřejně zformulovaný vztah k německým židům z široké demokratické platformy na podstatně užší základnu národního přežívání. I o tomto tisku tedy platí, že zůstal výrazem své doby; v žádném případě se však nepřipojil k silnému časovému antisemitskému proudu. Do cesty se mu však postavil „pouze“ pokusy o ochranu českých židů.

Autorka si dovoluje poděkovat za přehlédnutí textu, cenné podněty a opravy PhDr. Jiřímu Kořalkovi, DrSc., který článek recenzoval.

Peroutka's Přítomnost and Jews, Ethnic and Religious (1924–1939)

Blanka Soukupová

The presented study is an attempt at interpreting the relationship between Czech society and Jews, both the “ethnic” and “religious” ones, the Jewish identity and their problems upon the background of the development of the 1st and 2nd republics. While the former regime distinguished itself with a relatively liberal approach to the Jewish fellow citizens and a rapid push of anti-Semitism to the margin of society, the “2nd republic” introduced a number of anti-Jewish measures as early as January 1939. The post-Munich regime was largely characteristic with a growing anti-Jewish hatred emanating “from below”.

The analysis used as a basic source *Přítomnost*, a political and cultural weekly with opinions close to the Castle Group. The periodical was marked with its ability to adopt a non-partisan, broad and multilateral look at the contemporary situation as well as a fine ability to highlight the most important contemporary questions and which displayed a will for a committed service to the first-republic democracy.

The genesis of the Jewish issue in *Přítomnost* only reached a turning point in the 1930s; until then it had a form of an opinion clash between the representatives of the Czech-Jewish and Zionist movements. The argument was dominated by mutual accusations of allegedly being the biggest enemy of internal loyalty to the state. Assimilated Jews, who still called themselves Jews-Czechs or Czechs of the Jewish belief, and Zionists, committed and proud representatives of the Jewish nation reproduced in their arguments the antagonism between three identities: the Jewishness, the Czech (or Czechoslovak) national aspirations and the German national aspirations. Peroutka himself was an advocate of Czech-Jewish assimilation.

Starting the 1930s *Přítomnost* was dominated by the theme of German anti-Semitism, its echo in the traditional dispute between advocates of assimilation and Zionists (until 1933), the growing influence of Hitlerism on the domestic

German and Czech nationalisms as well as the topic of the German and Austrian emigration with its Jewish part (after 1934). All of these contributions confirmed the truthfulness of a major Czech self-stereotype of Czechoslovakia as an island of peace and freedom, although anti-Semitism rapidly spread in the North Bohemian borderland with its majority German population and the Prague-based German university. Despite this Přítomnost reacted to the altered political situation and it voiced a more reserved stance in its criticism of the German Reich since 1936. In early 1938 Peroutka, who was realistically considering the extent of tolerance of Czech society, warned the Jewish fellow citizens of the demand of solidarity with Jewish refugees. A real crisis only appeared next February. In the atmosphere of the "policy of national egoism", the strategy Peroutka had espoused, Přítomnost tried to protect Czech Jews, an integral part of the Czech nation. However, on evident tactical grounds Peroutka openly gave up responsibility for domestic German Jewry. As a result, the weekly slid even before March 15, 1939 from a broad democratic platform to a much narrower basis of national survival. However, it certainly did not join the strong contemporary anti-Semitic current, as it is sometimes alleged.